

Materiały
edukacyjne
do wystawy
elementarnej

POWSTANIE WARSZAWSKIE 1944 BITWA O POLSKĘ

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

POWSTANIE WARSZAWSKIE 1944 BITWA O POLSKĘ

Materiały edukacyjne

do wystawy elementarnej Instytutu Pamięci Narodowej
przeznaczone dla uczniów klas ósmych szkół podstawowych oraz uczniów
szkół ponadpodstawowych

Wydawnictwo przygotowane przez Instytut Pamięci
Narodowej – Komisję Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu
Biuro Edukacji Narodowej

Autorzy wystawy: Artur Kołęda

Konsultacja wystawy: dr Paweł Błażewicz, dr Paweł Rokicki

Recenzja merytoryczna wystawy: dr hab. Filip Musiał, dr hab. Waldemar Grabowski

Koncepcja graficzna serii: Aleksandra Kaiper-Miszulowicz

Opracowanie graficzne wystawy: Paulina Żak

Moduł edukacyjny: dr Marek Kozubel, Maryla Czupryńska-Szczupak

Strefa edukacji: dr Marek Kozubel, Maryla Czupryńska-Szczupak

Recenzja materiału edukacyjnego: Andrzej Kryński

Korekta modułu edukacyjnego i strefy edukacji: Maryla Czupryńska-Szczupak

Fotografie i dokumenty ze zbiorów: Muzeum Powstania Warszawskiego,
Archiwum IPN, KSI, Bundesarchiv, PAP, NAC, Ośrodek Karta, Marcina Dziedzica,
Zygmunta Walkowskiego, Artura „Nietoperza” Gacy oraz domeny publicznej.

Na okładce: Budynek Prudential trafiony 28 sierpnia 1944 r. pociskiem
niemieckiego, ciężkiego moździerza typu „Karl”. Fot Sylwester Braun/Ze zbiorów
Muzeum Powstania Warszawskiego.

Projekt graficzny i skład w oparciu o layout wystaw elementarnych:
Katarzyna Kowalska

Cyfrowa koloryzacja zdjęć czarno-białych: Mikołaj Kaczmarek

Redakcja: Maryla Czupryńska-Szczupak

© Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi
Polskiemu

Warszawa 2021

ISBN: 978-83-8229-313-5

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

SPIS TREŚCI

- 5 Wystawy elementarne Instytutu Pamięci Narodowej
- 6 Wskazówki jak korzystać z „Materiałów edukacyjnych do wystawy elementarnej IPN”
- 7 Zdrada
- 10 Akcja „Burza”
- 13 Godzina W
- 17 Sukcesy Powstania
- 21 Wyzwolenie „Gęsiówki”
- 24 Niemieckie zbrodnie
- 29 Kanały
- 34 Zrzuty
- 39 Czerwona zaraza
- 43 Kapitulacja i Wypędzenie
- 47 Pamięć Powstania
- 51 Bilans
- 55 Kalendarium
- 58 Moduł edukacyjny;
- 58 Propozycja zadań dla ucznia
- 63 Przykładowe tematy esejów
- 64 Praca z tekstem źródłowym
- 69 Wybrana bibliografia
- 72 Polecamy

▲ Budynek Prudential trafiony 28 sierpnia 1944 r. pociskiem niemieckiego, ciężkiego moździerza typu „Karl”.
Fot. Sylwester Braun/Ze zbiorów Muzeum Powstania Warszawskiego;
koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

Wystawy elementarne Instytutu Pamięci Narodowej

Kilka słów o projekcie

Wystawy elementarne są projektem edukacyjnym IPN, którego celem jest wsparcie osób zajmujących się edukacją historyczną materiałami prezentującymi podstawowe tematy z historii Polski XX w. Nasze wystawy eksponują wybrane zagadnienia w oparciu o aktualny stan badań naukowych i wypełniają lukę w treściach, dotyczących najważniejszych wydarzeń historycznych. Składają się z kilkunastu plansz, bogatych ikonograficznie i nieprzeciążonych informacjami. Są ogólnodostępne dla wszystkich potencjalnych użytkowników, dzięki umieszczeniu ich na stronie internetowej (ipn.gov.pl, zakładka: edukacja), w postaci pliku o jakości odpowiedniej do wydrukowania bądź wykorzystania w wersji cyfrowej. Wystawy budowane są w oparciu o szablonową i rozpoznawalną szatę graficzną, dzięki czemu tworzą jednolitą bazę pomocy edukacyjnych.

Jednym z tematów opracowanych w ramach wystaw elementarnych jest Powstanie Warszawskie 1944 r. Wystawa elementarna „Powstanie Warszawskie 1944. Bitwa o Polskę” przybliży to zagadnienie – począwszy od konferencji w Teheranie i rozpoczęciu Akcji „Burza” po zakończenie walk w stolicy. Wystawa pokazuje wybrane działania militarne, zbrodnie niemieckie na ludności cywilnej, pomoc udzielaną Powstańcom przez zachodnich aliantów, rolę kanałów w Powstaniu, a także temat pamięci i upamiętnienia czynu zbrojnego żołnierzy Armii Krajowej.

Elementem wzbogacającym poszczególne plansze są udostępnione Państwu „Materiały edukacyjne”, w których oprócz broszurowej wersji ekspozycji znajdują się propozycje ułatwiające zbudowanie samodzielnej lekcji poświęconej tej tematyce. Broszura została wyposażona w aparat dydaktyczny w postaci tekstów źródłowych, ćwiczeń i proponowanych tematów esejów, które można wykorzystać w pracy z młodzieżą.

Wskazówki jak korzystać z „Materiałów edukacyjnych do wystawy elementarnej IPN”

- ▶ Korzystając z „Materiałów edukacyjnych...” warto zwrócić uwagę na ich części składowe, które znacznie ułatwią Państwu pracę i pozwolą zmaksymalizować jej efekty.
- ▶ Broszura zawiera całość wystawy elementarnej, czyli 14 plansz, z tytułami odnoszącymi się do przedstawianego zagadnienia.
- ▶ Materiał historyczny zawarty w wystawie nie różnicuje treści przeznaczonych do prezentacji w klasach szkoły podstawowej i klasach szkoły ponadpodstawowej.
- ▶ Po każdej planszy znajduje się moduł „Strefa edukacji”, pozwalający na łatwiejsze przygotowanie się do omówienia tej części wystawy. „Zwróć uwagę na...” umożliwia uporządkowanie toku narracji w oparciu o najważniejsze zagadnienia – odnosi się do tekstu wystawy i materiału ikonograficznego. „Czy wiesz, że...” pozwala na rozszerzenie i wzbogacenie informacji bez konieczności sięgania po dodatkowe opracowania.
- ▶ Przedostatnia plansza wystawy (s. 51) zawiera bilans wydarzeń, przedstawiający w ujęciu statystycznym fakty historyczne. Został on wzbogacony o kalendarium wydarzeń z 31 VII – 5 X 1944 r. (s. 54 – 56), dotyczące walk Powstańców Warszawskich.
- ▶ Wydawnictwo kończy moduł edukacyjny, stanowiący propozycję rekapitulacji materiału prezentowanego na wystawie. Składa się on z ćwiczeń dla ucznia o zróżnicowanym stopniu trudności, gotowych do wykorzystania w trakcie zajęć edukacyjnych. Dla odbiorcy na ponadpodstawowym poziomie edukacji przygotowano propozycje tematów esejów oraz pracę z tekstami źródłowymi.
- ▶ W „Materiałach edukacyjnych...” zamieszczono również spis publikacji poświęconych tematyce Powstania Warszawskiego, propozycje gotowych materiałów edukacyjnych i popularyzatorskich, które można znaleźć w internecie, a także tytuły wystaw, adresy portali tematycznych i wykaz muzeów posiadających najważniejsze ekspozycje stałe poświęcone tematyce Powstania Warszawskiego.

Powodzenia!

ZDRADA

▲ Przywódcy koalicji antyhitlerowskiej. Od lewej: Związku Sowieckiego – Józef Stalin, Stanów Zjednoczonych – Franklin Delano Roosevelt oraz Wielkiej Brytanii – Winston Churchill. Konferencja w Teheranie od 21 listopada 1943 do 1 grudnia 1943 r. Fot. domena publiczna; koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

Od września 1939 r. tysiące polskich żołnierzy, marynarzy i lotników walczyły z nazistowskimi Niemcami na wszystkich frontach II wojny światowej. Polska ponosiła olbrzymie straty ludzkie i materialne, trudne do porównania z innymi krajami europejskimi. Tymczasem jesienią 1943 r. przywódcy wielkiej trójki – Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Związku Sowieckiego – w tajemnicy przed Polakami podjęli decyzje fundamentalne dla losu Polski po wojnie.

1. Ustalono nową granicę wschodnią Polski i ZSRR na linii Curzona. Oznaczało to trwałe odłączenie od Polski ziem na wschód od Bugu, z Wilnem i Lwowem włącznie.
2. Dokonano podziału krajów Europy na alianckie strefy operacyjne – Polska znalazła się w strefie operacyjnej Armii Czerwonej.
3. Uzgodniono, że Niemcy zostaną podzielone na strefy okupacyjne. Strefa sowiecka miała przylegać do Polski, przez którą przebiegały linie komunikacyjne do tej strefy, co przesądzało losy Polski.

Oznaczało to pozostawienie Rzeczypospolitej na łaskę i niełaskę Sowietów, którzy przynosili nowe zniewolenie. Dlatego też Powstanie Warszawskie, które próbowało powstrzymać planowany nowy podział Europy, nie doczekało się żadnej realnej pomocy ze strony sojuszników Polski. Sowietci zatrzymali swoje natarcie, które mogło uwolnić Warszawę z rąk Niemców.

Linia Curzona, 1945 r. Źródło: Willtron – praca własna, CC BY-SA 3.0

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ oficjalne gwarancje i deklaracje sojuszników, dotyczące pomocy i wsparcia zbrojnego Powstania w Polsce;
- ▶ taktykę działania Stalina i jego wpływ na decyzje pozostałych przywódców wielkiej trójki;
- ▶ porozumienie – zawarte 27 lipca 1944 r. między PKWN a rządem ZSRS – na mocy którego ustalono granicę polsko-sowiecką, biegnącą wzdłuż tzw. linii Curzona.

Czy wiesz, że...

- ▶ Powstanie Warszawskie nie było i nie jest wyłącznie wewnętrzną sprawą Polski, nie jest również pokłosiem stosunków polsko-niemieckich. Na jego los ogromny wpływ miała postawa Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych, które – wobec wyjątkowego polskiego zrywu – zachowały się nieszczerze, a nawet zdradziecko w imię dobrych stosunków ze swoim głównym sojusznikiem – ZSRS.

AKCJA „BURZA”

Wobec przekroczenia w styczniu 1944 r. przedwojennej granicy polsko-sowieckiej przez nacierającą na zachód Armię Czerwoną Armia Krajowa rozpoczęła akcję „Burza”.

Jej celem były akcje dywersyjne na tyłach wojsk niemieckich oraz – w miarę możliwości – wyzwalenie ziem polskich przez Armię Krajową tak, aby wkraczający Sowieci mieli przed sobą wolnych Polaków – gospodarzy swojego kraju, uznających władzę Rządu Rzeczypospolitej na Uchodźstwie, jedynego kontynuatora naszego państwa sprzed 1939 r. Chodziło również o ochronę polskiej ludności przed barbarzyństwem wycofujących się wojsk niemieckich i ich sojuszników. Do października 1944 r. na bezpośrednim zapleczu przesuującego się frontu ponad 100 tys. żołnierzy AK podejmowało walkę zbrojną z siłami niemieckimi i wyzwoliło wiele polskich miast polskimi rękoma. Następnie byli aresztowani przez Sowieców, zabijani, wywożeni do obozów na Syberii bądź siłą wcielani do komunistycznego wojska.

◀ Żołnierze 27 Wołyńskiej Dywizji Armii Krajowej wkraczają do wyzwolonego Ostrowa Lubelskiego. Lipiec 1944 r. Fot. KSI; koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

▲ Żołnierze 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK. Fot. domena publiczna; koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

STREFA EDUKACJI

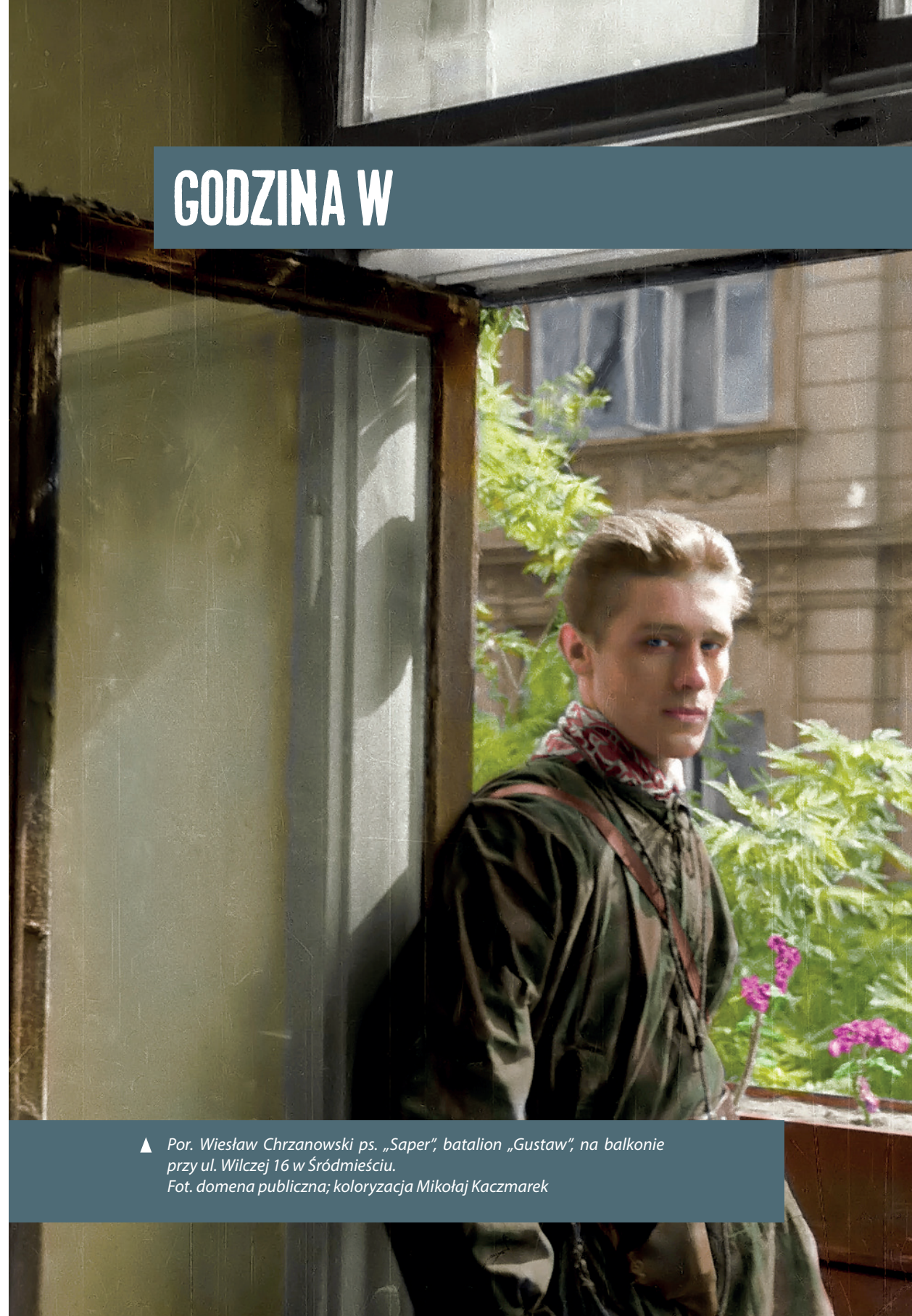
Zwróć uwagę na...

- ▶ skutki Akcji „Burza”, między innymi wyzwolenie części przedwojennego terytorium Polski przed lub w momencie przybycia oddziałów Armii Czerwonej (np. Lwów i Wilno).

Czy wiesz, że...

- ▶ Jednym ze skutków Akcji „Burza” było uznanie w sierpniu 1944 r. przez aliantów zachodnich Armii Krajowej jako wojsk sprzymierzonych.
- ▶ Aresztowania ok. 50 tys. żołnierzy AK przez funkcjonariuszy sowieckiej służby bezpieczeństwa NKWD były prowadzone w ramach operacji „Sejm” (później część polskich żołnierzy została wymordowana przez Sowietów).

GODZINA W

▲ Por. Wiesław Chrzanowski ps. „Saper”, batalion „Gustaw”, na balkonie przy ul. Wilczej 16 w Śródmieściu.
Fot. domena publiczna; koloryzacja Mikołaj Kaczmarek

Na rozkaz Rządu Rzeczypospolitej Polskiej zgłaszam się jako przedstawiciel polskiej władzy administracyjnej (jako dowódca wojskowy) z propozycją uzgodnienia współdziałania z wkraczającymi na teren Rzeczypospolitej Polskiej siłami zbrojnymi Sowietów w operacjach wojennych przeciw wspólnemu wrogowi.

(Fragment uchwały rządu Rzeczypospolitej Polskiej: tekst oświadczenia, z jakim miał wystąpić miejscowy dowódca AK przy zetknięciu się z regularnymi wojskami sowieckimi w ramach akcji „Burza”)

31 lipca 1944 r. nadeszła informacja o przełamaniu przez wojska sowieckie niemieckiej obrony na wschodnich przedmieściach Warszawy. W tej sytuacji Dowódca Armii Krajowej gen. Tadeusz Komorowski ps. Bór wydał rozkaz o rozpoczęciu Akcji „Burza” w Warszawie – czyli o godzinie W – 1 sierpnia 1944 r. o godzinie 17.00. Zadaniem Armii Krajowej było wyzwolenie i utrzymanie stolicy przez kilkadziesiąt godzin przed wkroczeniem Sowietów. Delegatura Rządu na Kraj, reprezentująca legalny polski rząd, mogłaby wtedy objąć Warszawę władzą cywilną. Przywódcy Powstania widzieli w tym ostatnią szansę na odzyskanie przez Polskę niepodległości po kończącej się wojnie.

▼ Wola, koncentracja Powstańców z batalionu „Pięść” na cmentarzu ewangelicko – augsburskim przed godziną W.
Fot. Stefan Bałuk/Ze zbiorów Muzeum Powstania Warszawskiego;
koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

◀ Do walki stanęły również warszawskie dzieci. Pełniły służbę jako łącznicy, przewodnicy w kanałach, niszczyły butelkami z benzyną niemieckie czołgi, z bronią w ręku pełniły służbę liniową na barykadach.
Fot. Ze zbiorów Muzeum Powstania Warszawskiego,
koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

STREFA EDUKACJI

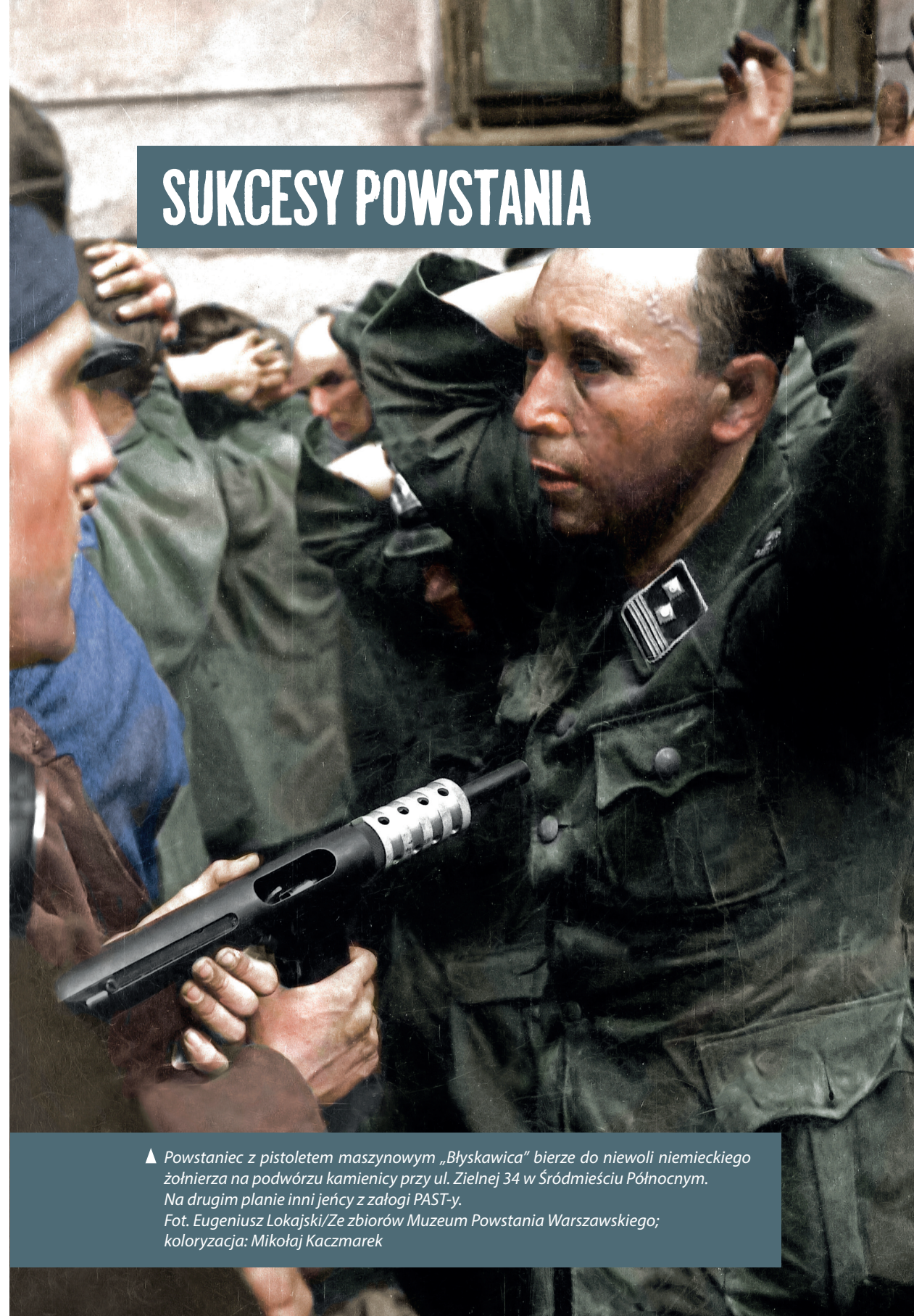
Zwróć uwagę na...

- ▶ cele wydania oświadczenia rządu Rzeczypospolitej Polskiej w obliczu zbliżania się oddziałów Armii Czerwonej;
- ▶ czynniki, które wpłynęły na decyzję Dowódcy AK o rozpoczęciu Powstania w Warszawie.

Czy wiesz, że...

- ▶ Wybór pory dnia nie był przypadkowy. Właśnie o godzinie 17.00 warszawiacy wracali z pracy do domów i na ulicach okupowanej stolicy był tłum ludzi. Według „Montera” miało to ułatwić żołnierzom AK przerzut broni w potrzebne miejsca oraz zajęcie stanowisk wyjściowych do ataku.
- ▶ Ogólny stan liczebny jednostek AK w Warszawie wynosił ok. 44,5 tys. zaprzysiężonych żołnierzy (mężczyzn i kobiet), z czego ok. 40 tys. służyło w oddziałach Okręgu Warszawskiego AK pod dowództwem płk. Antoniego Chruściela ps. Monter, ok. 2,3 tys. w szeregach Kierownictwa Dywersji (Kedyw), a 2,2 tys. w Pułku „Baszta”, podporządkowanym bezpośrednio Komendzie Głównej AK. Razem z innymi formacjami podporządkowanymi AK, gen. Komorowski posiadał do swej dyspozycji ok. 58 tys. żołnierzy, z czego 17 tys. znajdowało się na Pradze i w Obwodzie Powiat. Do wystąpienia zbrojnego przeciwko niemieckiemu okupantowi przystąpiło jednak od 25 tys. do 37 tys. żołnierzy podziemia.
- ▶ 1 sierpnia 1944 r. na stanie uzbrojenia Okręgu Warszawskiego AK znajdowało się: 3 846 pistoletów i rewolwerów, 2 629 karabinów powtarzalnych, 657 pistoletów maszynowych, 145 ręcznych karabinów maszynowych, 47 ciężkich karabinów maszynowych, 29 karabinów przeciwpancernych i granatników przeciwpancernych, 16 moździerzy i granatników, 2 działka przeciwpancerne, 30 miotaczy ognia (wyprodukowane w warsztatach AK), 43 971 granatów ręcznych i 416 granatów przeciwpancernych, ok. 12 tys. butelek zapalających oraz ok. 1 266 kg materiałów wybuchowych.
- ▶ Do Powstania włączyło się również ok. 5 tys. żołnierzy innych polskich organizacji podziemnych, głównie z Narodowych Sił Zbrojnych (do 3,5 tys. żołnierzy).

SUKCESY POWSTANIA

▲ Powstaniec z pistoletem maszynowym „Błyskawica” bierze do niewoli niemieckiego żołnierza na podwórzu kamienicy przy ul. Zielnej 34 w Śródmieściu Północnym. Na drugim planie inni jeńcy z załogi PAST-y.
Fot. Eugeniusz Lokajski/Ze zbiorów Muzeum Powstania Warszawskiego;
koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

W pierwszych dniach Powstania AK zdołała opanować większą część Śródmieścia, znaczną część Woli i Żoliborza, a także mniejsze enklawy na Ochocie i Mokotowie.

Zdobyli m.in. gmach Prudential (najwyższy wówczas budynek w Polsce i drugi w Europie) przy ówczesnym placu Napoleona. Dzisiaj ten plac nosi nazwę Powstańców Warszawy. Opanowano również elektrownię na Powiślu, wielkie niemieckie magazyny żywności i mundurów na Stawkach i – 20 sierpnia – gmach Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej, zwanej w skrócie PAST-ą.

W mieście jawnie funkcjonowały polskie władze cywilne, przede wszystkim Delegatura rządu na Kraj, reprezentująca legalny polski rząd na wychodźstwie w Londynie.

▲ Żołnierze z kompanii „Anna” batalionu „Gustaw” między ruinami domów przy ul. Królewskiej w Śródmieściu Północnym. Z pistoletu maszynowego „Błyskawica” mierzy kpr. Tadeusz Przybyłowski ps. „Roma”, klęczy z polskim pistoletem VIS ppor. Henryk Ożarek ps. „Henio”.
Fot. Wiesław Chrzanowski/Ze zbiorów Muzeum Powstania Warszawskiego;
koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

POLACY!

Walka zbrojna o wyzwolenie stolicy rozpoczęła
Delegat na Kraj -- Wicepremier Rządu Rzeczypospolitej i
Przewodniczący Rady Jedności Narodowej w porozumieniu z
Dowódcą Armii Krajowej zdecydowali wystąpienie zbrojne w
dnia 1.VIII. r. b.

Trzy dni walki z okupantem przyniosły nam wielkie sukcesy taktyczne i moralne.

Oddziały Armii Krajowej opanowały, łamiąc opór okupanta, większą część stolicy, wyzwalając jednocześnie w duszach Polaków entuzjazm dla walki i ufność w jej powodzenie.

Całe społeczeństwo polskie, a przede wszystkim lud Warszawy, śpieszy ofiarnie z pomocą walczącym; wszyscy podporządkowali się kierownictwu powstania, oddając do jego dyspozycji swe siły, wykazując dyscyplinę moralną i wysoką ofiarność w działaniu.

Nie jedną przeszkodę napotkamy jeszcze na drodze do zupełnego wyzwolenia. Ale zespolone siły całego Narodu Polskiego, podporządkowane Rządowi Polskiemu w Londynie, Krajowej Radzie Ministrów i Dowódcy Armii Krajowej przewyższą je tak, jak łamią dziś opór okupanta na ulicach Warszawy.

Masy ludu pracującego -- chłopów, robotników i inteligencji walczą o POLSKĘ Demokratyczną, POLSKĘ sprawiedliwości społecznej, POLSKĘ ludzi pracy!

NIECH ŻYJE POLSKA NIEPODLEGŁA

Delegat na Kraj
Wicepremier Rządu Rzpl.

Przewodniczący
Rady Jedności Narodowej

Dowódca
Armii Krajowej

Warszawa, dnia 3 sierpnia 1944 r.

Odezwa władz powstańczych z 3 sierpnia 1944 r.

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ sukcesy odniesione przez Powstańców pomimo licznych braków w broni i amunicji;
- ▶ wagę odtwarzania struktur administracji cywilnej w wyzwolonej części Warszawy.

Czy wiesz, że...

- ▶ W kolejnych dniach powstańcze zasoby broni i amunicji były uzupełniane dzięki produkcji własnej (najbardziej spektakularnym osiągnięciem było zbudowanie samochodu pancernego „Kubuś”, jednego z symboli Powstania), alianckim zrzutom oraz ze zdobyczy wojennych.
- ▶ Powstańcom, oprócz broni ręcznej, udało się zdobyć także:
 - dwa czołgi,
 - samobieżne działo pancerne,
 - dwa transportery opancerzone,
 - pancerny samochód rozpoznawczy;
 - Powstańcom udało się zestrzelić jeden bombowiec nurkujący i być może jeszcze parę samolotów rozpoznawczych.
 - Z kolei żołnierze Grupy Bojowej „Kampinos” zestrzelili w bitwie pod Jaktorowem samolot rozpoznawczy.

WYZWOLENIE „GĘSIÓWKI”

- ▲ Żołnierze batalionu „Zośka” 5 sierpnia 1944 r. w wyzwolonym przez nich obozie koncentracyjnym „Gęsiówka”. Od prawej stoją: Tadeusz Milewski ps. „Ćwik”, Juliusz Bogdan Deczkowski ps. „Laudański” i Wojciech Omyła ps. „Wojtek”. „Ćwik” poległ tego samego dnia, „Wojtek” – trzy dni później. „Laudański”, choć ranny, przeżył Powstanie. Fot. domena publiczna; koloryzacja Mikołaj Kaczmarek

W lipcu 1943 r. w ruinach getta warszawskiego Niemcy utworzyli obóz koncentracyjny – Konzentrationslager Warschau. Warszawiacy nazywali go potocznie „Gęsiówką” (od ulicy Gęsiej, wzdłuż której ciągnęły się mury obozu). Niemcy doprowadzili tam do śmierci ok. 10 tys. osób narodowości polskiej i ok. 10 tys. żydowskiej.

5 sierpnia 1944 r. żołnierze harcerskiego batalionu „Zośka” AK wyzwolili obóz, wykorzystując zdobyczny czołg niemiecki typu „Panther”, któremu nadali imię „Magda”.

Uwolniono 348 Żydów, z których część włączyła się do Powstania.

Sowieci – po zajęciu Warszawy w 1945 r. – przetrzymywali w „Gęsiówce” w straszliwych warunkach i mordowali członków podziemia niepodległościowego, w tym żołnierzy AK.

▲ Zdobyczny czołg powstańcy „Magda”, jeden z głównych bohaterów wyzwolenia „Gęsiówki”. Wraz z drugim czołgiem, oznaczonym literami „WP”, był używany przez samodzielny pluton pancerny „Wacek”, wchodzący w skład batalionu „Zośka” AK.
Fot. Juliusz B. Deczkowski/domena publiczna; koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

▼ Więźniowie „Gęsiówki” wraz ze swoimi wyzwolicielami.
Fot. Juliusz B. Deczkowski/domena publiczna;
koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ ludobójczy charakter obozu „Gęsiówka”;
- ▶ wykorzystanie obozu przez Sowieców po zdobyciu przez nich Warszawy.

Czy wiesz, że...

- ▶ W wyzwoleniu Gęsiówki poległo dwóch Powstańców, a jeden został ranny. Niemcy stracili co najmniej 8 SS-manów.

NIEMIECKIE ZBRODNI

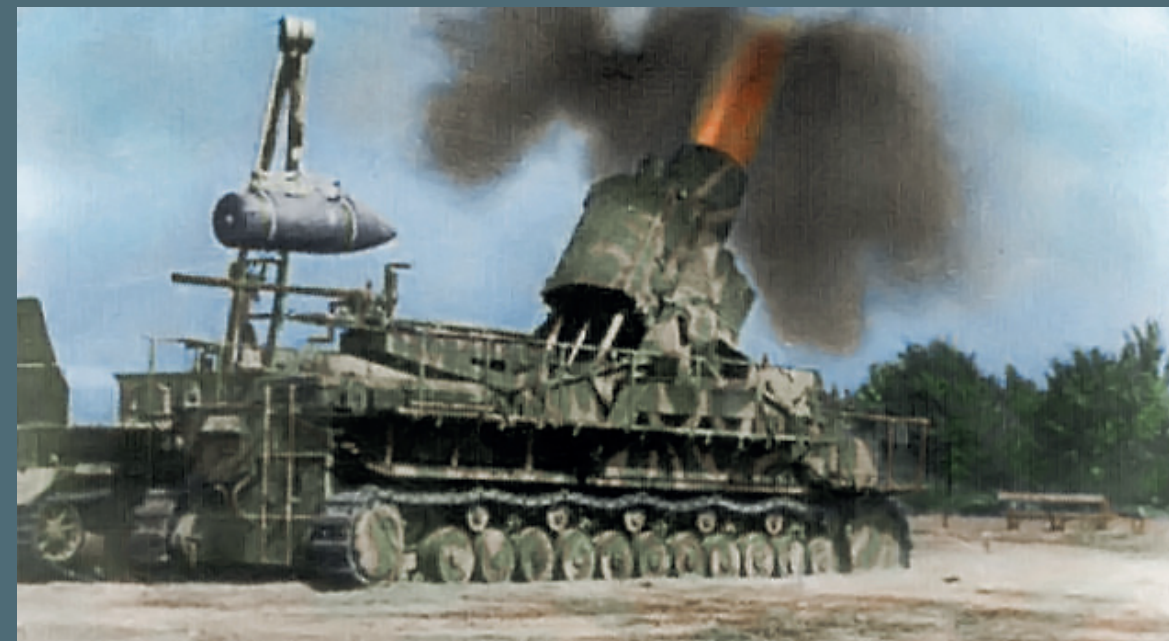

▲ Ofiary niemieckiego bestialstwa przy ul. Marszałkowskiej 111.
Fot. domena publiczna, koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

Każdego mieszkańca należy zabić, nie wolno brać żadnych jeńców. Warszawa ma być zrównana z ziemią [...].

(Adolf Hitler na wieść o wybuchu Powstania)

Do zdławienia Powstania Hitler użył ok. 50 tys. żołnierzy, wyposażonych m.in. w broń pancerną, ciężką artylerię i lotnictwo. Byli wśród nich – sprzymierzeni z Niemcami – Rosjanie, Białorusini, Ukraińcy i Azerowie. Hitlerowcy przez cały okres Powstania traktowali warszawiaków bezwzględnie i z wielkim okrucieństwem. Mordowali również bezbronną ludność cywilną. W dniach 5-7 sierpnia 1944 r. na Woli i Ochocie Niemcy i ich sojusznicy dopuścili się masowego ludobójstwa – zamordowali ok. 50 tys. mieszkańców.

▲ Gigantyczny, 124-tonowy niemiecki moździerz typu „Karl”, kalibru 600 mm, ostrzeliwujący Warszawę pociskami ważącymi 2,2 tony. Krater po wybuchu takiego ładunku miał 5 metrów głębokości i 15 metrów średnicy.
Fot. domena publiczna; koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

▲ Jedną z najbardziej zbrodniczych formacji niemieckich w Warszawie była brygada SS dowodzona przez Oskara Dirlewangera, złożona z morderców, złodziei i innych przestępców. Na zdjęciu bandyci Dirlewangera na ul. Focha w Warszawie. Fot. domena publiczna; koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ znaczne siły użyte do stłumienia Powstania i obrócenia miasta w stertę gruzów;
- ▶ rzeź mieszkańców Woli w dniach 5-7 sierpnia 1944 r. – największą jednorazową zbrodnię popełnioną przez niemieckie siły zbrojne w trakcie II wojny światowej.

Czy wiesz, że...

- ▶ Na czele sił mających stłumić Powstanie stanął generał Waffen-SS Erich von dem Bach. Podzielił on swoje siły na dwie grupy bojowe: „Rohr” (pod dowództwem Günthera Rohra) i „Reinefarth” (której dowódcą był wspomniany już Heinz Reinefarth). Najważniejszymi oddziałami skierowanymi do Warszawy były:
 - Grupa Policyjna z Kraju Warty;
 - złożona z rosyjskich i białoruskich kolaborantów Brygada Szturmowa SS RONA (Rosyjska Wyzwoleńcza Armia Ludowa);
 - złożony w większości z niemieckich kryminalistów Pułk Specjalny SS „Dirlewanger”;
 - 4. Pułk Grenadierów Wschodniopruskich;
 - 608. Pułk Ochronny;
 - 3. Pułk Kozaków;
 - batalion zapasowy elitarniej 1. Dywizji Pancerno-Spadochronowej „Hermann Göring”;
 - wyposażone w czołgi pododdziały dywizji Waffen-SS „Totenkopf” i „Wiking”;
 - pododdziały 25. Dywizji Pancernej;
 - 500. Zmotoryzowany Batalion Saperów Szturmowych;
 - 501. Zmotoryzowany Batalion Saperów Szturmowych;
 - 46. Zmotoryzowany Batalion Pionierów;
 - 627. Zmotoryzowany Batalion Pionierów;
 - 743. Batalion Niszczycieli Czołgów;
 - azerski Batalion „Bergman”;
 - azerski I Batalion 111. Pułku;
 - złożony z Kozaków Dońskich 572. Batalion Kozacki;

- 209. Kozacki Batalion Policyjny;
 - Ukraiński Legion Samoobrony (zwany też oficjalnie w niemieckich dokumentach 31 Batalionem Policyjnym);
 - Batalion Lekkich Miotaczy Ognia „Krone”;
- ▶ Inne oddziały, w tym część węgierskiego II Korpusu Rezerwowego, zostały skierowane do pełnienia tzw. służby kordonowej. Ich zadaniem było odcięcie Warszawy od pomocy ze strony innych polskich formacji partyzanckich, które zmierzały do walczącej z okupantem stolicy, a także uniemożliwienie Powstańcom i cywilom ucieczki z miasta.
- ▶ Działania niemieckich grup bojowych wspierało również Luftwaffe (m.in. bombowce nurkujące Ju-87 Stuka). Niemcy wykorzystywali do bombardowania Warszawy m.in. 124-tonowy moździerz oblężniczy Morser Gerat 040 kal. 600 mm „Karl”.
- Bezzałogowe pojazdy „Goliat” służyły Niemcom do wysadzania bronionych przez Powstańców kamienic i barykad.
 - Żołnierze węgierskiego II Korpusu Rezerwowego często pomagali cywilom próbującym przedrzeć się przez kordon okrążający Warszawę.

KANAŁY

▲ Jednym z kanałów, używanych w czasie Powstania, był kanał pod ul. Karową w Śródmieściu. Zdjęcie współczesne.
Fot. Artur „Nietoperz” Gaca

Z każdym krokiem woda stawała się głębsza, powietrze bardziej duszące, a nasz ludzki ładunek cięższy.

Nagle potknąłem się w wodzie o coś miękkiego. Z przerażeniem stwierdziłem, że to było ludzkie ciało. Próbowałem je podnieść i ciągnąć, ale potem... było jeszcze drugie, trzecie... jeszcze żywi i ruszający się. Co robić? Sami z trudem oddychaliśmy – gaz, brak tlenu – siły nas opuszczały [...].

Następne sto metrów było niekończącym się piekłem – wspinaliśmy się po śliskich ciałach ludzi, z których niektórzy chwytali się naszych nóg i ubrań. W końcu osiągnęliśmy pierwszą barykadę. Woda sięgała tutaj niemal naszych głów, ale przeszliśmy.

(Sierżant podchorąży Jerzy Zapadko ps. „Mirski”, batalion „Parasol” AK)

Do rangi symbolu Powstania Warszawskiego urosły kanały. Początkowo były wykorzystywane przez Powstańców do utrzymania łączności między rozdzielonymi przez Niemców częściami miasta. W drugiej fazie Powstania stały się jedyną drogą ewakuacji dla żołnierzy i ludności cywilnej. Podziemna wędrówka odbywała się w straszliwych warunkach – w ciemnościach, feterze i płynących ściekach. Niemcy wrzucali do kanałów granaty i zalewali je płonąca benzyna. Wielu warszawiaków tam zginęło. Ci, którzy przeżyli, wspominają kanały jako najbardziej traumatyczny epizod Powstania.

▲ Powstaniec wychodzący 27 września 1944 r. z kanału przy ul. Dworkowej na Mokotowie wprost w ręce Niemców. Tego dnia w dwóch egzekucjach Niemcy zamordowali około 140 wychodzących z kanałów i wziętych do niewoli żołnierzy AK. Fot. Bundesarchiv CC-BY-3.0; koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ wykorzystanie kanałów jako dróg łączności dla odizolowanych od siebie powstańczych punktów oporu w czasie przedłużających się walk;
- ▶ brak innej możliwości przesyłania informacji, a także transportu broni i amunicji;
- ▶ możliwość ewakuacji kanałami znacznych sił powstańczych z upadających dzielnic;
- ▶ plan sieci kanalizacyjnej Warszawy i główne trasy;
- ▶ fakt, że wydarzenia dziejące się w kanałach stanowią istotny fragment historii Powstania Warszawskiego i nie mają sobie równych w historii II wojny światowej.

Czy wiesz, że...

- ▶ Po raz pierwszy kanały zostały wykorzystane jako drogi komunikacji i transportu, kiedy Niemcy stworzyli w Warszawie getto – otoczony murem, zamknięty i strzeżony fragment miasta. To właśnie kanałami przemycano tam żywność, a także broń i amunicję. Podczas Powstania w Getcie drogą tą wielu Żydów wydostało się na wolność. Po zburzeniu getta zapomniano o kanałach. Pierwszego przejścia ze Śródmieścia na Stare Miasto dokonała kurierka wysłana do gen. Tadeusza Komorowskiego „Bora”. Jej podróż trwała 18 godzin. W efekcie Śródmieście połączono ze Starówką specjalną linią telefoniczną przy pomocy wodoszczelnego kabla zainstalowanego w kanale. Później podjęto podobne próby przemieszczania się, aż w końcu w całym mieście powstała regularna siatka łączności kanałowej między poszczególnymi dzielnicami.
- ▶ W kanałach panowały ciemności. Nie można było mieć ze sobą światła, bo mogłoby przez szczeliny włazów zdradzić Niemcom obecność ludzi w kanałach. Przekrój najmniejszych rur kanalizacyjnych w niektórych miejscach wynosił w pionie 90, a w poziomie zaledwie 60 centymetrów. W takich warunkach nie można było odwrócić się, bo nie było na to miejsca. Jeśli wymagała tego sytuacja, np. przeszkoda, wycofywano się idąc tyłem. Marsz był uciążliwy i powolny. Błoto czasem sięgało do ramion. W tych klaustrofobicznych warunkach niejedynemu odważny doświadczał ogromnego lęku.

- ▶ Niemcy na początku byli nieświadomi, że pod ich pozycjami przechodzą kurierzy z wiadomościami, a także transporty z rannymi oraz z bronią i amunicją. Jedną z takich dróg przechodziła bezpośrednio pod główną kwaterą gestapo w alei Szucha. Dopiero przypadek pomógł im w odkryciu łączności kanałowej. Saperzy budujący tunel z Ogrodu Saskiego pod gmach Giełdy, którego nie mogli zdobyć i który zamierzali wysadzić w powietrze, natrafili na kanały i usłyszeli dudnienie kroków. Od tej pory rozpoczęła się brutalna walka. Niemcy izolowali odcinki kanałowe, obsadzali włazy, wieszali w studzienkach kanałowych mikrofony podsłuchowe, wrzucali do studzienek granaty, puszki z gazem trującym i łzawiącym, strzelali w głąb z karabinów maszynowych. Budowali zapory z belek stalowych, drewnianych bali i worków z piaskiem.
- ▶ Aby komunikacja kanałami została usprawniona, Powstańcy ruch pod ziemią poddali nadzorowi i organizacji. Do obsługi tras kanałowych zostały powołane Plutony Łączności Specjalnej (kanałowej) podległe Komendzie Głównej Armii Krajowej.

ZRZUTY

[Powstanie] to opowieść o największym męstwie i poświęceniu naszych załóg [...], nieśmiertelnym bohaterstwie armii polskiego podziemia [...] i o największej zdradzie ze strony Rosjan. Z natury nie jestem człowiekiem mściwym; mam jednak nadzieję, że może jest jakieś bardzo szczególne piekło przeznaczone dla bestii z Kremla, które zdradziły ludzi „Bora” i doprowadziły do bezowocnej ofiary [naszych lotników].

(Sir John Slessor, były dowódca alianckich sił lotniczych w rejonie Morza Śródziemnego, po latach o postępowaniu Sowietów wobec Powstania w Warszawie)

Jedyna realna pomoc dla Powstańców pochodziła ze zrzutów dokonywanych w zasobnikach na spadochronach przez samoloty alianckie, startujące z baz w południowych Włoszech i Wielkiej Brytanii. Loty były skrajnie wyczerpujące, trudne i niebezpieczne dla przeprowadzających je lotników polskich, amerykańskich oraz z krajów Imperium Brytyjskiego. Co najmniej 220 spośród nich zginęło. Mimo to w trakcie Powstania 306 samolotów alianckich zrzuciło nad walczącym miastem 159 ton uzbrojenia, leków i prowiantu. Była to kropla w morzu potrzeb, jednak każda pomoc była cenna dla warszawiaków, miała też ogromne znaczenie moralne. Lotnictwo sowieckie również próbowało zrzutów dla Powstańców, jednak skrzynki z bronią niezaopatrzone w spadochrony roztrzaskiwały się przy uderzeniu o ziemię.

▲ Powstańcy z brytyjskim granatnikiem przeciwpancernym PIAT dostarczonym w zrzutach dla Warszawy.
Fot. Archiwum IPN, koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

▲ Lotnisko RAF w Campo Casale koło Brindisi w południowych Włoszech. Załoga samolotu bombowego B-24 Liberator GR-S BZ965 kpt. Zbigniewa Szostaka (siedzi) z polskiej 1586 Eskadry Specjalnego Przeznaczenia, niosącej pomoc powstańczej Warszawie. 15 sierpnia 1944 r., po dokonaniu zrzutu, samolot został zestrzelony przez Niemców niedaleko Bochni. Cała załoga zginęła. Replika tego samolotu, zawierająca również jego oryginalne części, znajduje się w Muzeum Powstania Warszawskiego. Fot. Ze zbiorów Muzeum Powstania Warszawskiego; koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

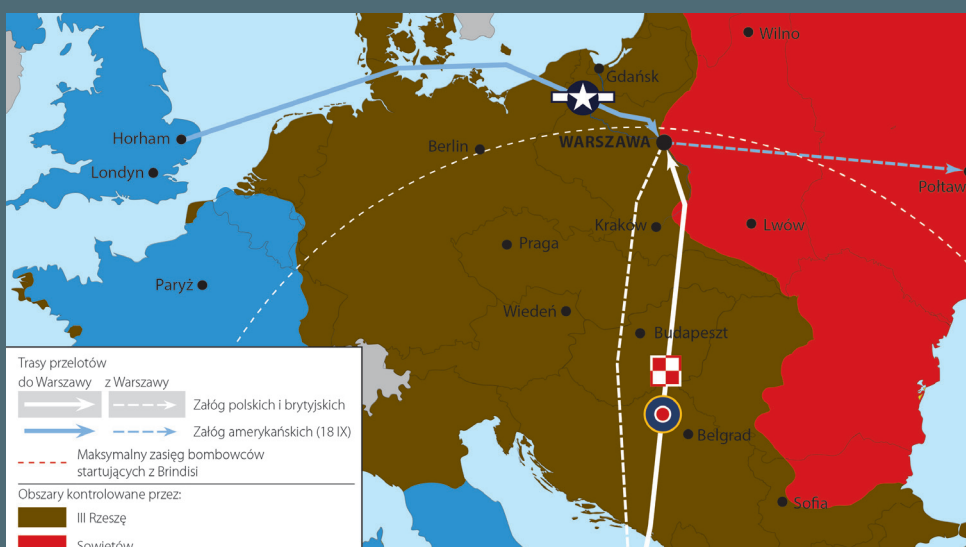
STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ straty lotnictwa alianckiego poniesione podczas zrzutów nad Warszawą;
- ▶ nieskuteczność wsparcia ze strony lotnictwa Armii Czerwonej.

Czy wiesz, że...

- ▶ W sierpniu i wrześniu 1944 r. alianckie lotnictwo zrzuciło nad Warszawą zasobniki z następującym wyposażeniem:
 - 1 344 szt. pistoletów i rewolwerów;
 - 3 855 pistoletów maszynowych;
 - 380 ręcznych karabinów maszynowych;
 - 237 brytyjskich granatników przeciwpancernych PIAT;
 - 4 774 granaty przeciwpancerne do PIAT-ów;
 - 13 739 granatów ręcznych (odebrano 5427 szt.);
 - 3 115 ręcznych granatów przeciwpancernych (odebrano 1230 szt.);
 - 48 882 naboje do broni krótkiej (odebrano 19 312 szt.);
 - 3 323 998 naboje do pistoletów maszynowych (odebrano 1 313 239 szt.);
 - 1 907 342 naboje do ręcznych karabinów maszynowych (odebrano 753 549 szt.);
 - 8 460 kg plastiku (odebrano 3342 kg).
- ▶ Zrzuty wykonywały następujące formacje lotnictwa polskiego i zachodnich aliantów:
 - polska 1586. Eskadra Specjalnego Przeznaczenia;
 - 148. Dywizjon Royal Air Force (w skrócie: RAF, dywizjon brytyjski);
 - 178. Dywizjon RAF;
 - 31. Dywizjon South Africa Air Force (w skrócie: SAAF, południowoafrykański);
 - 34. Dywizjon SAAF;
 - 95. Grupa Bombowa United States of America Air Force (w skrócie USAAF, amerykańska);
 - 100. Grupa Bombowa USAAF;

▲ Trasy lotów ze zrzutami dla Warszawy. Oprac. Tomasz Ginter, IPN

- 390. Grupa Bombowa USAAF;
 - 4. Grupa Myśliwska USAAF;
 - 355. Grupa Myśliwska USAAF; - 361. Grupa Myśliwska USAAF.
- ▶ W operacji lotniczej wzięło udział 2 472 pilotów, w tym 637 Polaków, 735 Brytyjczyków i Południowoafrykańczyków oraz 1 100 Amerykanów.
- ▶ Lotnictwo alianckie straciło 41 samolotów biorących udział w operacji wsparcia Powstania.

CZERWONA ZARAŻA

▲ Funkcjonariusz NKWD – lata 1934-1943. Na piersi ma przypięty znak „Strzelec Woroszyłowski”
Fot. domena publiczna; koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek.

◀ Podporucznik Józef Szczepański ps. „Ziutek”.
Fot. domena publiczna;
koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

*Legła twa armia zwycięska, czerwona,
U stóp łun jasnych płonącej Warszawy,
I ścierwią duszę syści bólem krwawym,
Garstki szaleńców, co na gruzach kona.*

*Czekamy ciebie – nie dla nas, żołnierzy –
Dla naszych rannych. Mamy ich tysiące.....
....I dzieci tu są, i matki karmiące,
I po piwnicach zaraza się szerzy.....*

*Miesiąc już mija od Powstania chwili,
Łudzisz nas czasem dział twoich łomotem,
Wiedząc, jak ciężko będzie trzeba potem,
Powiedzieć sobie, że z nas znów zakpili!*

*Czekamy ciebie. Ty zwlekasz i zwlekasz.
Ty się nas boisz i my wiemy o tym.
Chcesz byśmy wszyscy tu legli pokotem.
Naszej zagłady pod Warszawą czekasz!*

*Nic nam nie zrobisz. Masz prawo wybierać:
Możesz nam pomóc, możesz nas wybawić,
Lub czekać dalej i śmierci zostawić.
Śmierć nam nie straszna – umiemy umierać!*

*Ale wiedz o tym, że z naszej mogiły,
Nowa się Polska, zwycięska, narodzi.
I po tej ziemi ty nie będziesz chodzić,
Czerwony władco rozbewionej siły.*

(Wiersz pt. Czerwona zaraza podporucznika Józefa Szczepańskiego, żołnierza Powstania Warszawskiego, napisany 29 sierpnia 1944 r. wobec niszczenia przez Sowietów oddziałów AK idących na odsiecz Warszawie)

*Czekamy ciebie, czerwona zarazo,
Byś wybawiła nas od czarnej śmierci,
Byś kraju, co był rozdarty na ćwiertki,
Była zbawieniem – witany z odrazą.*

*Czekamy ciebie, ty potężo tłumu,
Zbydlęcałego pod twych rządów knutem.
Czekamy ciebie, byś nas zgniotła butem,
Pośród słów pustych i hasel poszumu.*

*Czekamy ciebie, ty, odwieczny wrogu,
Morderco krwawy tyłu naszych braci ...
Czekamy ciebie.... nie, by ci odpłacić,
Lecz chlebem witać na zburzonym progu.*

*Żebyś ty wiedział, nienawistny zbawco,
Jakiej ci śmierci życzymy w podzięce,
I jak bezsilnie zaciskamy ręce,
Pomocy prosząc, podstępny oprawco.*

*Żebyś ty wiedział jak to strasznie boli
Nas, dzieci Wolnej, Niepodległej, Świętej.....
Skuć się w kajdany łaski twej przeklętej,
Cuchnącej jarzmem wiekowej niewoli.*

*Żebyś ty wiedział, dziadów naszych kacie,
Sybirskich więzień ponura legendo,
Jak twoją dobroć wszyscy kłąć tu będą,
Wszyscy, - Słowianie, wszyscy – twoi bracia!*

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ antysowiecki wydźwięk wiersza;
- ▶ środki stylistyczne, np. oksymoron: „nienawistny zbawca”, czy „kajdany łaski twej przeklętej”;
- ▶ dylemat desperackiego wyboru, będący myślą przewodnią wiersza ppor. Józefa Szczepańskiego ps. Ziutek.

Czy wiesz, że...

- ▶ Stalin obiecał wspomóc Polaków walczących w Warszawie, ale nic takiego nie nastąpiło. Uważał, że walka Armii Krajowej z Niemcami tak naprawdę jest wymierzona przeciwko Związkowi Sowieckiemu i PKWN. Chciał, aby była jedna polska władza, nad którą Sowieci mieliby kuratelę. Bagatelizował siłę Armii Krajowej podporządkowanej Rządowi RP na Uchodźstwie. Nie wierzył, że Powstańcy samodzielnie wypędzą Niemców z Warszawy. Stalin liczył na klęskę Polaków. Nie dopuścił do Warszawy oddziałów AK spieszących z odsieczą Powstaniu. Już 12 lipca wydał rozkaz rozbijania i aresztowania wszystkich żołnierzy z polskich oddziałów, podlegających polskiemu rządowi w Londynie, działających na wschód od rzeki Bug.
- ▶ Jest wysoce prawdopodobne, że 5 sierpnia wyszła z Kremla niepisana dyrektywa o zatrzymaniu frontu pod Warszawą i nieudzieleniu pomocy Powstaniu. Tego samego dnia Stalin napisał do Churchilla, że informacje o polskim Powstaniu w Warszawie są mocno przesadzone. W porozumieniu z dowódcami Armii Czerwonej Stalin przyjął postawę wyczekującą. Sowieci odmówili aliantom zachodnim pozwolenia na lądowanie na sowieckich lotniskach samolotów dokonujących zrzutów dla Powstańców. 17 sierpnia Władysław Mołotow na konferencji dyplomatów zachodnich w Moskwie powiedział, że rząd radziecki nie sprzeciwia się zrzutom zaopatrzenia dla Powstańców, ale nie może wyrazić zgody na lądowanie samolotów aliantów, gdyż walki w Warszawie zainicjowali wrogowie ZSRS. 22 sierpnia Stalin pisał do Churchilla i Roosevelta o garstce przestępców, którzy wszczęli awanturę warszawską w celu uzyskania władzy. Tak pozostawiono niemal bezbronną Warszawę na pastwę niemieckich armat, czołgów i samolotów.
- ▶ Zmiana decyzji Stalina we wrześniu była czystą kalkulacją. Wbrew oczekiwaniom walki w Warszawie trwały, a zachodni świat patrzył. Przywódca ZSRS postanowił ocieplić swój wizerunek w oczach tego świata. Podjął decyzję o pomocy, kiedy Powstanie dogorywało, a przywódcy AK rozpoczęli rozmowy kapitulacyjne z Niemcami.

Pomoc Stalina dla Powstania była niewielka, przedłużała jego agonię i stwarzała pozory przed sojusznikami.

- ▶ *Czerwona zaraza* to ostatni utwór „Ziutka” – ppor. Józefa Szczepańskiego, spisany przed śmiercią, powstał 29 sierpnia 1944 r. 1 września „Ziutek” otrzymał śmiertelny w skutkach postrzał. 10 września zmarł w wyniku odniesionych obrażeń, zostawiając po sobie wspaniały dorobek artystyczny i wspomnienia o walczącym poecie.

KAPITULACJA I WYPĘDZENIE

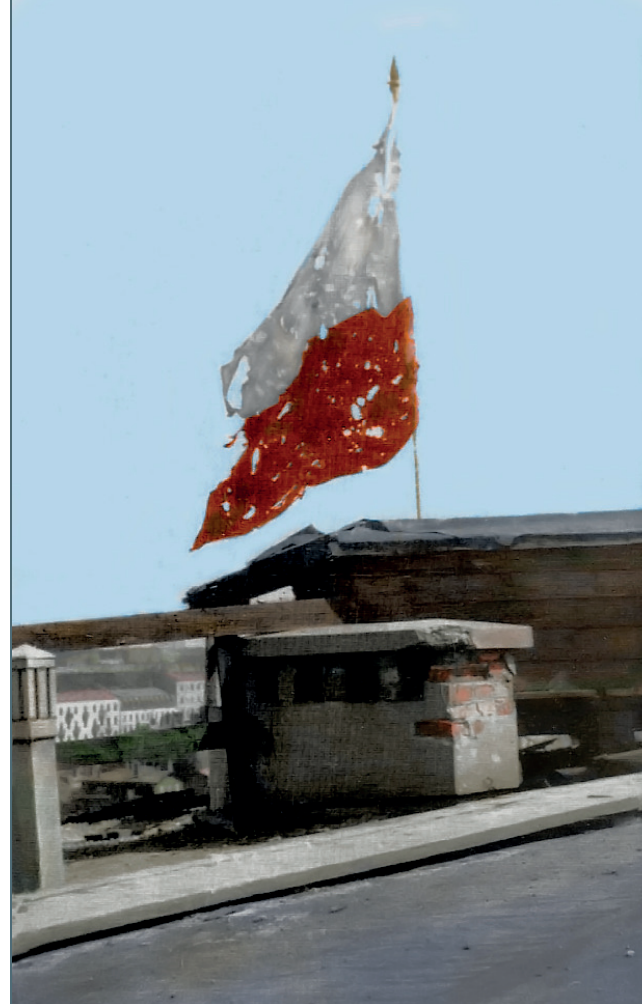

▲ Powstańcy czekający na wymarsz do niewoli 4 października 1944 r. przy ul. Śniadeckich w Śródmieściu.
Fot. Edward Wojciechowski/Ze zbiorów Muzeum Powstania Warszawskiego;
koloryzacja Mikołaj Kaczmarek

**Wychodziliśmy z Warszawy już bez broni,
ale z podniesionym czołem, wojskowym krokiem, czwórkami.
Mijaliśmy grupę oficerów niemieckich.
Przyglądali się z zainteresowaniem temu powstańczemu wojsku,
z którym przez sześćdziesiąt trzy dni nie mogli sobie dać rady,
które im zniszczyło masę czołgów i zadało wielkie straty,
a teraz tak równo i dumnie maszerującym,
jakby to oni byli zwycięzcami.
Usłyszałem, jak jeden z nich powiedział głośno do swoich:
Stolze Polen (dumni Polacy).**

*(Andrzej Janicki ps. „Żuliński”, dowódca plutonu w kompanii „Warszawianka”
Zgrupowania „Chrobry II” AK)*

Wobec tragicznej sytuacji ludności cywilnej i braku nadziei na pomoc z zewnątrz, wieczorem 2 października w Ożarowie Mazowieckim nastąpiło podpisanie aktu zaprzestania walk w Warszawie. Niemcy zgodzili się uznać prawa kombatantki żołnierzy AK oraz nie stosować odpowiedzialności zbiorowej wobec ludności cywilnej. Mieszkańcy Warszawy mieli zostać wysiedleni, mając prawo zabrania majątku ruchomego, np. kosztowności. Okupanci zobowiązali się zachować pozostałe w mieście mienie publiczne i prywatne, ze szczególnym uwzględnieniem obiektów o dużej wartości historycznej, kulturalnej lub duchowej. Hitlerowcy z premedytacją łamali postanowienia dokumentu. Nadal przeprowadzali egzekucje, przystąpili również do systematycznego niszczenia miasta przez masowy rabunek, palenie i wysadzanie budynków w powietrze. Ze szczególną pasją Niemcy niszczyli pałace, kościoły, pomniki, muzea, archiwa i biblioteki.

◀ Flaga z przestrzelinami na dachu Domu Turysty przy pl. Starynkiewicza w ostatnich dniach Powstania.
Fot. Zbiory Zygmunta Walkowskiego;
koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek.

▼ Po wypędzeniu warszawiaków Niemcy metodycznie rabowali, podpalali i wysadzali w powietrze mieszkanie po mieszkaniu, dom po domu...
Fot. Bundesarchiv. CC-BY-3.0,
koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ złamanie przez Niemców postanowień układu o zaprzestaniu działań wojennych;
- ▶ systematyczne niszczenie, jakie podjęli Niemcy wbrew własnym wcześniejszym zobowiązaniom, warszawskiej zabudowy – obiektów użyteczności publicznej, zabytków i domów mieszkalnych;
- ▶ masowe egzekucje ludności cywilnej.

Czy wiesz, że...

- ▶ Wieczorem 28 września 1944 r. Komenda Główna AK zdecydowała się rozpocząć rozmowy kapitulacyjne z Niemcami. Podczas rozmów ustalono zawieszenie broni, które trwało 1 i 2 października od 5.00 do 19.00 godziny. W tym czasie Niemcy wypędzili 200 tys. cywilów ze Śródmieścia. Ludność kierowali do podwarszawskich miejscowości: Ursus, Piastów, Ożarów i Pruszków. Po naradzie w Komendzie Głównej AK 1 października podjęta została ostateczna decyzja o zakończeniu walk. 2 października do siedziby gen. SS von dem Bacha udała się polska delegacja z pełnomocnictwem do prowadzenia rozmów. Uzgodniono warunki kapitulacji. Głównymi postanowieniami było uznanie wszystkich Powstańców za chronionych konwencją genewską jeńców wojennych, opuszczenie miasta przez całą ludność cywilną oraz rozebranie przez Polaków barykad zabezpieczających wejścia w głąb dzielnic. Polskie oddziały miały opuszczać miasto 4 i 5 października. Zaakceptowany przez gen. Komorowskiego „Bora” układ o zaprzestaniu działań wojennych w Warszawie został podpisany 2 października o godz. 21.00.
- ▶ Szacuje się, że około 12–15 tys. Powstańców po kapitulacji Powstania umieszczono w niemieckich obozach jenieckich, w tym Komendanta Głównego AK gen. Tadeusza Komorowskiego „Bora”, dowódcę Powstania gen. Antoniego Chruściela „Montera” i szefa sztabu Komendy Głównej gen. Tadeusza Pełczyńskiego „Grzegorza”. Około 650 tys. ludności cywilnej Warszawy wywieziono do obozu przejściowego w Pruszkowie, z czego 150 tys. wysłano na roboty przymusowe do Niemiec, a 50 tys. do obozów koncentracyjnych. Nie ustawały również liczne egzekucje na jeńcach. Wspominając Warszawę sierpnia 1944 r. należy pamiętać nie tylko o bohaterstwie walczących Powstańców, ale również o ofierze ludności cywilnej i tragicznych losach samego miasta. Przez wiele lat mówiono o dokonaniach żołnierzy-powstańców, zapominając o tym, że ludności cywilnej zginęło ponad 10 razy więcej niż żołnierzy, a pozostali przy życiu mieszkańcy Warszawy zostali przez Niemców wypędzeni.

PAMIĘĆ POWSTANIA

▲ 1 sierpnia 2005 r. na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.
Fot. PAP

Nie sposób zrozumieć tego miasta, Warszawy, stolicy Polski, która w roku 1944 zdecydowała się na nierówną walkę z najeźdźcą, na walkę, w której została opuszczona przez sprzymierzone potęgi, na walkę, w której legła pod własnymi gruzami, jeśli się nie pamięta, że pod tymi samymi gruzami legł również Chrystus Zbawiciel ze swoim krzyżem sprzed kościoła na Krakowskim Przedmieściu. Nie sposób zrozumieć dziejów Polski od Stanisława na Skalce do Maksymiliana Kolbe w Oświęcimiu, jeśli się nie przyłoży do nich tego jeszcze jednego i tego podstawowego kryterium, któremu na imię Jezus Chrystus.

(Fragment homilii papieża Jana Pawła II wygłoszonej 2 czerwca 1979 r. w Warszawie, podczas jego pierwszej pielgrzymki do ojczyzny)

▲ Papież Jan Paweł II na pl. Zwycięstwa w Warszawie 2 czerwca 1979 r.
Fot. PAP

W okresie komunizmu pielęgnowanie pamięci o Powstaniu Warszawskim było jedną z form oporu społeczeństwa wobec władzy narzuconej przez Sowieców. Wydawano konspiracyjne publikacje, pocztówki, ulotki, znaczki pocztowe, kultywowano rocznice bohaterstwa zrywu w 1944 r. Ideały Powstańców po 36 latach podjęło nowe pokolenie Polaków, którzy w sierpniu 1980 r. stworzyli ruch Solidarności, wybierając bezkrwawe metody walki o wolność.

▼ Konspiracyjne znaczki Poczty Solidarności.
Fot. Ośrodek Karta

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ wieloletnią politykę marginalizacji Powstania Warszawskiego;
- ▶ na trwałość ideałów, za które walczyli Powstańcy (tj. wolność, patriotyzm, wierność, odwaga, honor, przyjaźń) i które dla nich były ważniejsze niż życie;
- ▶ wartość Powstania, o czym mówił papież Jan Paweł II;
- ▶ fakt, że Powstańcy stali się wzorem dla następnych pokoleń walczących z kolejnym zniewoleniem.

Czy wiesz, że...

- ▶ Powstanie Warszawskie przegrało militarnie, ale odniosło ogromne zwycięstwo moralne.
- ▶ Postawy wobec Powstania Warszawskiego były miernikiem sytuacji politycznej w PRL-u. Pod koniec lat 50. i w latach 60. inicjatorów Powstania nadal uważano za kryminalistów, ale wolno było już głosić bohaterstwo jego uczestników. W latach 70. i 80. wciąż jeszcze publikowano paszkwile, ale można było już mówić o rządzie londyńskim i jego zwolennikach, tych z AK również. W latach 90. równie mocno eksponowano argumenty obu stron, usuwano tzw. białe plamy, ale już zaczęto podkreślać i obchodzić okrągłe rocznice Powstania.
- ▶ Ksiądz Stefan Wyszyński był kapłanem Armii Krajowej i w czasie Powstania Warszawskiego sprawował duchową opiekę nad grupą „Kampinos”. Jako kapłan niewidomych w Laskach – miejscu starć żołnierzy Armii Krajowej z Niemcami – wspierał duchowo również Powstańców.
- ▶ W Warszawie przy ul. Bartyckiej na Czerniakowie wznosi się kopiec Powstania Warszawskiego, na niektórych planach Warszawy oznaczony jako Kopiec Czerniakowski. Zbudowany jest z gruzów zrównanej z ziemią Warszawy.
- ▶ Powstała Interaktywna Mapa Pamięci Powstania Warszawskiego 1944, stanowiąca dokumentację miejsc związanych z przebiegiem Powstania rozsianych po całym mieście.

BILANS

STRONA POLSKA:

18 TYS. POLEGŁYCH ŻOŁNIERZY POWSTANIA

150 TYS. ZABITYCH CYWILÓW

600 TYS. CYWILÓW WYPĘDZONYCH Z WARSZAWY

**ZNISZCZENIE OK. 55% ZABUDOWY
LEWOBRZEŻNEJ CZĘŚCI WARSZAWY.**

STRATY NIEMIECKIE:

OK. 16 TYS. ZABITYCH ŻOŁNIERZY.

▲ Warszawa w 1946 r. W prawym dolnym rogu zdjęcia widoczny najwyższy budynek w przedwojennej Polsce – Prudential.
Fot. NAC/domena publiczna; koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

Chcieliśmy być wolni i wolność sobie zawdzięczać

(Jan Stanisław Jankowski, Delegat Rządu na Kraj)

Powstanie Warszawskie w 1944 r. jest jednym z najważniejszych wydarzeń w całej naszej historii. Ze względu na straty ludzkie i materialne, jakie ponieśli Polacy, decyzja o jego rozpoczęciu wciąż pozostaje przedmiotem debat i gorących polemik.

▲ Ruiny Zamku Królewskiego w Warszawie po upadku Powstania wysadzonego w powietrze przez Niemców. Na pierwszym planie fragment kolumny Zygmunta.
Fot. Marcin Wołągiewicz/domena publiczna; koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek

▲ Żołnierze batalionu „Zośka” AK po przejściu kanałami ze Starego Miasta do Śródmieścia, na ul. Warecką. W środku Zofia Dąbrowska ps. „Myszka” (poległa w Powstaniu), po prawej Waldemar Papiński ps. „Pancerz” (z pistoletem maszynowym „Błyskawica” - trzykrotnie ranny, przeżył Powstanie).
Fot. Jerzy Tomaszewski/domena publiczna; koloryzacja: Mikołaj Kaczmarek.

▼ Montaż fotograficzny. Budynek Prudential trafiony pociskiem niemieckiego ciężkiego moździerza typu „Karl”. Użyte zdjęcia: fot. Sylwester Braun/Ze zbiorów Muzeum Powstania Warszawskiego i zdjęcie współczesne, zrobione z tego samego miejsca.
Fot. Marcin Dziedzic, montaż: Marcin Dziedzic

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ Zniszczeniu uległo:
 - 90% przemysłu warszawskiego,
 - 90% kościołów i innych miejsc kultu,
 - 80% ośrodków kultury, - 80% szpitali,
 - 70% miejsc oświaty i nauki.

Czy wiesz, że...

- ▶ Warszawskie archiwa poniosły dotkliwe i niepowetowane straty.
 - Archiwum Główne straciło ok. 80% swoich zasobów;
 - Archiwum Akt Dawnych – 85 %;
 - Archiwum Skarbowe i Archiwum Miejskie – 100 %;
 - Archiwum Kurii Metropolitalnej Warszawskiej – również 100%.
- ▶ Straty finansowe oszacowane według kursu z 2004 r. na ok. 45,3 mld dolarów.

KALENDARIUM

VII 1944

- 31** – Dowódca AK gen. Komorowski „Bór” wydaje rozkaz o rozpoczęciu 1 VIII 1944 r. o godz. 17.00 zbrojnej walki z Niemcami w Warszawie.

VIII 1944

- 1** – O godzinie 14.00 zaczynają się pierwsze walki na Żoliborzu, a o 16.00 na Śródmieściu Północ. O godzinie 17.00 Powstańcy przechodzą do ataku również w pozostałych częściach Warszawy. Powstańcy zdobywają gmach „Prudential” i hotel „Victoria”.
- 2** – Powstańcy zdobywają budynki Poczty Głównej, Polskiej Wytwórni Papierów Wartościowych, Pałac Krasińskich, fabrykę Monopolu Tytoniowego oraz Elektrownię Warszawską. Tego dnia ukazał się również pierwszy numer „Biuletynu Informacyjnego”, który był organem prasowym AK w Warszawie. Niemcy dokonali egzekucji ponad 600 osób przetrzymywanych w więzieniu mokotowskim przy ul. Rakowieckiej.
- 3** – Powstańcy opanowali Dworzec Pocztowy, Pałace Blanka i Mostowskich oraz Arsenał. Niemieckie bombowce po raz pierwszy od wybuchu Powstania zbombardowały Warszawę.
- 4** – Poległ Krzysztof Kamil Baczyński, poeta, czołowy przedstawiciel tzw. Pokolenia Kolumbów, żołnierz Batalionów AK „Zośka” i „Parasol”. Załogi polskich i brytyjskich samolotów dokonały pierwszych zrzutów nad walczącą Warszawą.
- 5** – Powstańcy zdobyli „Gęsiówkę”. Koniec walk niemiecko-sowieckich na przedpolach Pragi. Początek rzezi mieszkańców Woli.
- 6** – Utworzono Wojskową Służbę Społeczną (WSS), której celem było niesienie pomocy Powstańcom i ludności cywilnej, oraz harcerskiej poczty polowej. Niemcy uruchomili w Pruszkowie obóz przejściowy nr 121 dla ludności cywilnej Warszawy.
- 8** – Została nadana pierwsza audycja powstańczej radiostacji AK „Błyskawica”.
- 9** – W trakcie ewakuacji Niemców z Pałacu Bruehla, siedziby gubernatora dystryktu warszawskiego Ludwiga Fischera, zginął jego zastępca – dr Herbert Hummel.
- 11** – Powstańcom przyznano pierwsze krzyże Virtuti Militari za udział w walkach z Niemcami.
- 12** – Ukazał się pierwszy numer pisma „Barykada”.
- 13** – Niemcy zajęli Stawki, co spowodowało zamknięcie pierścienia wokół Starego Miasta. Na ul. Kilińskiego eksplodował niemiecki transporter, zdobyty wcześniej przez Powstańców, z amunicją lub ładunkami wybuchowymi. W wyniku eksplozji śmierć poniosło co najmniej 300 osób, a wydarzenie przeszło do historii jako „wybuch czołgu-pułapki”. 15 sierpnia 1944 r. – uroczystości w oddziałach powstańczych z okazji Święta Żołnierza Polskiego, obchodzonego na pamiątkę Bitwy Warszawskiej 1920 r.

KALENDARIUM

- 16** – W walkach na Starym Mieście polegli żołnierze AK: Tadeusz Gajcy - poeta, prozaik, krytyk literacki, redaktor konspiracyjnego pisma „Sztuka i Naród”, oraz Zdzisław Stroiński – poeta, również związany z pismem „Sztuka i Naród”.
- 17** – Polskie Radio nadało pierwszą słyszalną w Londynie audycję z powstańczej Warszawy.
- 18** – Niemcy zajęli Zamek Królewski.
- 19** – Niemcy opanowali Politechnikę Warszawską.
- 20** – Powstańcy zdobyli budynek Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej (PAST-y).
- 21** – Niemcy wysadzili w powietrze Pawiak oraz pobliskie więzienie dla kobiet – nazywane Serbią.
- 22** – Powstańcy zdobyli gmach tzw. Małej PAST-y (podstacji telefonów) przy ul. Piusa XI (obecnie ul. Piękna).
- 23** – Powstańcy odbili z rąk niemieckich kościół św. Krzyża na Krakowskim Przedmieściu i pobliską Komendę Policji
- 25** – Powstańcy opanowali „Cafe Club” przy ul. Nowy Świat.
- 26** – Sztab Komendy Głównej AK ewakuował się kanałami ze Starego Miasta do Śródmieścia.
- 28** – Niemcy zajęli gmach Polskiej Wytwórni Papierów Wartościowych.
- 29** USA i Wielka Brytania ogłosiły deklarację, na mocy których żołnierzom AK przyznano pełnię praw kombatantkich.
- 30** Niemcy zamordowali ok. 300 pacjentów szpitala św. Jana Bożego przy ul. Bonifraterskiej.

IX 1944

- 1** – Rozkaz Naczelnego Wodza gen. Kazimierza Sosnkowskiego do żołnierzy AK, zawierający ostrą krytykę postawy zachodnich aliantów wobec Powstania Warszawskiego i Polski.
- 2** – Kapitulacja sił powstańczych na Starym Mieście. Niemcy zajmują Sadybę. Poczta Polowa AK wyemitowała pierwszy powstańczy znaczek.
- 3** – Niemcy uznali prawa kombatantkie żołnierzy AK.
- 5** – Powstańcy wycofują się z elektrowni na Powiślu.
- 6** – Niemcy zajmują Powiśle.
- 7** – Rozmowy delegacji powstańczej z głównodowodzącym wojsk niemieckich w Warszawie Erichem von dem Bachem w sprawie ewakuacji ludności cywilnej z Warszawy. 8 września 1944 r. – ewakuacja 5 tys. mieszkańców Warszawy z części objętej walkami do Śródmieścia zajętego przez Niemców.
- 10** – Armia Czerwona naciera na Pragę.
- 13** – Niemcy zniszczyli mosty: Poniatowskiego, Kierbedzia, Gdański i Średnicowy.

KALENDARIUM

- 14** – Natarcie wojsk niemieckich na Górny Czerniaków. Armia Czerwona i Ludowe Wojsko Polskie zajmują Pragę.
- 15** – Na przyczółku czerniakowskim wylądowały pierwsze oddziały Ludowego Wojska Polskiego.
- 16** – Luftwaffe zbombardowało budynek kina „Helgoland”, w którym Powstańcy stworzyli obóz dla jeńców niemieckich.
- 18** – Ponad 100 amerykańskich samolotów dokonało zrzutów dla Powstańców.
- 19** – Gen. Komorowski „Bór” w odezwie do Powstańców wezwał do dalszego oporu zbrojnego przeciw Niemcom.
- 21** – Alianckie lotnictwo dokonało ostatnich zrzutów zaopatrzenia nad Warszawą.
- 22** – Niemcy zajęli przyczółek czerniakowski. Po walce wymordowali ponad 200 jeńców wojennych.
- 26** – Niemcy rozstrzelali 98 Powstańców, którzy wychodzili z kanału przy ul. Chocimskiej.
- 27** – Kapitulacja oddziałów powstańczych na Mokotowie. Początek niemieckiej operacji przeciwpartyzanckiej „Spadająca Gwiazda”, której celem było rozbicie grupy bojowej AK „Kampinos”.
- 29** – Rozbicie grupy AK „Kampinos” w bitwie pod Jaktorowem.
- 30** – Kapitulacja oddziałów powstańczych na Żoliborzu. Prezydent RP na uchodźstwie Władysław Raczkiewicz zwolnił ze stanowiska Naczelnego Wodza Polskich Sił Zbrojnych gen. Sosnkowskiego i powołał na to stanowisko gen. Komorowskiego „Bora”. Hitler odznaczył gen. von dem Bacha i gen. Reinefartha za tłumienie Powstania.

X 1944

- 2** – Początek rozmów kapitulacyjnych pomiędzy gen. Komorowskim „Borem” a gen. von dem Bachem.
- 3** – Wydanie przez gen. Komorowski „Bór” pożegnalnego rozkazu do podwładnych. Mianowanie gen. Leopolda Okulickiego nowym Komendantem Głównym AK.
- 4** – Powstańcze Polskie Radio i radiostacja „Błyskawica” nadały ostatnie audycje.
- 5** – Kapitulacja oddziałów powstańczych w Śródmieściu. Koniec Powstania.

Moduł edukacyjny

Propozycja zadań dla ucznia

1. Na podstawie informacji umieszczonych na panelach wystawy i kalendarium uzupełnij poniższą tabelę, wpisując odpowiednie wydarzenia lub daty:

Początek Akcji „Burza”	
	1 sierpnia 1944 r.
Wyzwolenie „Gęsiówki”	
	8 sierpnia 1944 r.
Eksplozja „czołgu pułapki”	
	20 sierpnia 1944 r.
Bitwa pod Jaktorowem	

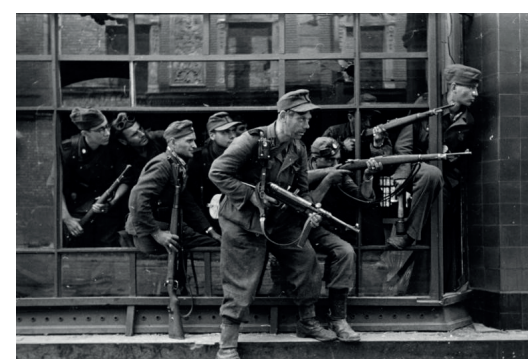
2. Posiłkując się panelami wystawy wyjaśnij pojęcia:

Akcja „Burza”	
Kedyw	
Delegatura Rządu na Kraj	
Godzina „W”	
Grupa „Kampinos”	
Operacja „Spadająca Gwiazda”	
„Błyskawica”	
PASTa	

3. Przy pomocy tabeli historycznej określ w punktach przyczyny, przebieg i skutki wydarzeń związanych z Powstaniem Warszawskim.

	Przyczyny	Przebieg	Skutki
Akcja „Burza”			
Godzina „W”			
Wyzwolenie „Gęsiówki”			

4. Odszukaj na wystawie poniższe fotografie i dopasuj do nich właściwy opis.

5. W oparciu o planszę nr 2 *Akcja „Burza”* wskaż główne cele oddziałów AK biorących udział w Akcji „Burza” oraz podziel je na militarne i polityczne.

6. W oparciu o planszę nr 4 *Sukcesy Powstania* i kalendarium wymień jakie były Twoim zdaniem największe sukcesy Powstańców.

7. Odpowiadając na poniższe pytania, dokonaj interpretacji wiersza Józefa Szczepańskiego „Ziutka” pt. *Czerwona zaraza*:

Wskaż w wierszu słowa wskazujące na ambiwalentne uczucia podmiotu lirycznego. Jakie są to uczucia?	
Kto jest podmiotem lirycznym w tym utworze?	
Czym jest czerwona zaraza?	
Dlaczego podmiot liryczny czeka na tę zarazę, a jednocześnie jej nienawidzi? Uzasadnij swoją wypowiedź faktami historycznymi.	

8. W oparciu o planszę nr 12 *Bilans* wskaż jakie były w przybliżeniu straty poniesione przez Powstańców oraz ludność Warszawy.

9. Wykorzystując wiadomości z planszy nr 8 pt. *Zrzuty* opisz pomoc jakiej udzielili aliansi zachodni Powstaniu Warszawskiemu.

10. Opierając się na treści wystawy oraz wiedzy zdobytej na lekcji uzupełnij schemat drzewa decyzyjnego w odniesieniu do decyzji o wybuchu Powstania Warszawskiego.

Cele i wartości											
<table border="1"> <thead> <tr> <th>Pozytywne skutki rozwiązania:</th> <th>Negatywne skutki rozwiązania:</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>-</td> <td>-</td> </tr> <tr> <td>-</td> <td>-</td> </tr> <tr> <td>-</td> <td>-</td> </tr> <tr> <td>-</td> <td>-</td> </tr> </tbody> </table>	Pozytywne skutki rozwiązania:	Negatywne skutki rozwiązania:	-	-	-	-	-	-	-	-	
Pozytywne skutki rozwiązania:	Negatywne skutki rozwiązania:										
-	-										
-	-										
-	-										
-	-										
Możliwe rozwiązania	1. 2.										
Czy gen. Komorowski „Bór” powinien był podjąć decyzję o wybuchu Powstania Warszawskiego?											

11. Przyporządkuj wydarzenie do dnia, w którym miało miejsce (uwaga – trzy wydarzenia nie pasują do zestawienia!):

- Godzina W,
- Niemcy uznali prawa kombatancie AK,
- początek rozmów kapitulacyjnych pomiędzy gen. Komorowskim „Borem” a gen. von dem Bachem,
- kapitulacja Powstania,
- początek operacji „Spadająca Gwiazda”,
- śmierć Krzysztofa Kamila Baczyńskiego,
- wybuch tzw. „czołgu-pułapki”.

4 VIII 1944 r.	3 IX 1944 r.	27 IX 1944 r.	2 X 1944 r.

12. Przyporządkuj wydarzenie do miejsca, w którym do niego doszło:

- rozbięcie Grupy Bojowej AK „Kampinos”,
- kapitulacja ostatnich oddziałów Powstańców,
- sformowanie 27 Dywizji Piechoty AK.

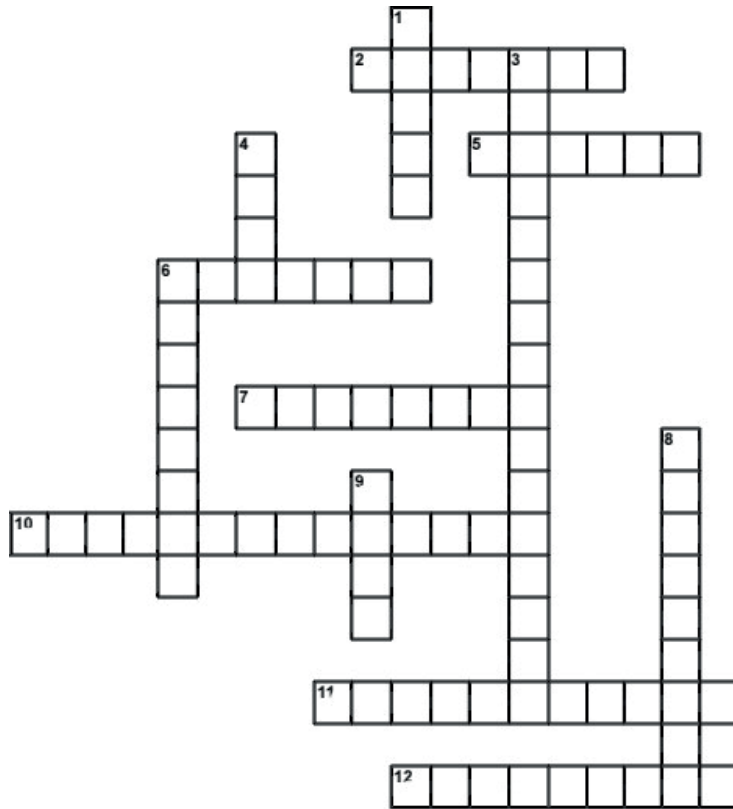
Wołyń	Jaktorów	Warszawa Śródmieście

13. Korzystając z plansz wystawy, informacji zamieszczonych w materiale edukacyjnym oraz informacji z innych źródeł wymień co najmniej 4 znanych Ci przedstawicieli pokolenia tzw. „Kolumbów”:

-
-
-
-
-
-

Przykładowe tematy esejów:

14. Rozwiąż krzyżówkę:

Poziomo:

2. Linia, wzdłuż której w lipcu 1944 r. ustalono granicę polsko-sowiecką.
5. Drogi łączności Powstańców.
6. „W”
7. Dzielnica Warszawy, w której Powstanie zaczęło się trzy godziny wcześniej.
10. Komendant Główny AK.
11. Jakiej dzielnicy Warszawy Powstańcy bronili najdłużej?
12. Prezydent Stanów Zjednoczonych w 1944 r.

Pionowo:

1. Wyzwoleńcza akcja Armii Krajowej.
3. Miejscowość, w której został podpisany akt kapitulacji sił powstańczych.
4. Sowieckie służby bezpieczeństwa.
6. Potoczna nazwa obozu koncentracyjnego, który w lipcu 1943 r. utworzyli Niemcy na ruinach getta warszawskiego.
8. Premier Wielkiej Brytanii w 1944 r.
9. Miejsce, gdzie znajduje się największy Cmentarz Powstańców Warszawy.

1. „Staranniejsze przygotowanie Powstania Warszawskiego przez Komendę Główną AK mogło zapewnić zwycięstwo i uchronić Warszawę przed zniszczeniem”.

Opisz przygotowania Komendy Głównej AK do Powstania w stolicy oraz okoliczności podjęcia decyzji o wybuchu insurekcji.

2. „Decyzja o wybuchu Powstania była błędem z uwagi na antypolską politykę Związku Sowieckiego”.

Scharakteryzuj politykę ZSRS wobec Polskiego Państwa Podziemnego, Powstania Warszawskiego oraz represje wobec AK.

3. „Powstanie Warszawskie przyniosło narodowi polskiemu więcej szkód niż pożytku”.

Opisz straty poniesione przez AK oraz Warszawę i jej ludność cywilną oraz porównaj ze stratami zadanyimi stronie niemieckiej.

Praca z tekstem źródłowym

Tekst źródłowy nr 1

Wskutek nagromadzenia tak znacznych sił niemieckich, które miały rozkaz za wszelką cenę trwać na swych pozycjach i powstrzymać Sowietów, 27 lipca na przedpolach Warszawy wywiązała się jedna z największych w II wojnie światowej bitew pancernych za ziemiach współczesnej Polski. Mimo początkowej przewagi 2. Armii Pancerniej gen. Aleksieja Radziejewskiego, w pierwszych dniach sierpnia, już w czasie trwania Powstania Warszawskiego, to Niemcy rozpoczęli skuteczne przeciwuderzenie, zmuszając Sowietów na tym odcinku do przejścia do obrony. (...) W wyniku działań obu stron doszło pod Warszawą do przejściowej równowagi sił i stabilizacji frontu. Dla Powstania miało to tragiczne konsekwencje, bo gdy po 10 sierpnia zaistniała szansa dalszego natarcia Armii Czerwonej na Warszawę-Pragę, Stalin – ze względów czysto politycznych – nie wzmocnił stojącego na jej przedmieściach 125. Korpusu 47. Armii i nakazał pozostanie w obronie. Również w samej Warszawie, po kilkudziesięciu godzinach od rozpoczęcia walk 1 sierpnia 1944 roku, siłom niemieckim udało się zatrzymać początkowy impet natarcia Powstańców. Wynikało to z kilku przyczyn, z których najważniejszą była wyraźna dysproporcja posiadanych sił i środków. Według badań części historyków 1 sierpnia 1944 roku niemiecki garnizon liczył nie mniej niż 23,3 tys. osób (...). Niemcy byli więc doskonale przygotowani do podjęcia i prowadzenia długotrwałej walki. Wysoki stan i stopień uzbrojenia pozwalały na zabezpieczenie wszystkich taktycznie istotnych punktów oporu (...). Niemieckie siły zabezpieczające Warszawę dysponowały ponadto wsparciem lotnictwa, artylerii oraz broni pancerniej z przemieszczających się na wschód oddziałów frontowych. (...) Po pobieżnym zapoznaniu się ze stanami ewidencyjnymi Okręgu Warszawa AK wydawać by się mogło, że nawiązanie równorzędnej walki z tak przygotowanym wrogiem będzie co prawda trudne, ale i możliwe zarazem. 1 sierpnia 1944 roku siły polskie w rejonie Warszawy liczyły ponad 58 tys. osób, z których do Armii Krajowej należało około 55 tys. Do oddziałów liniowych należało około 40 tys. żołnierzy zorganizowanych w ponad 900 plutonach. (...) Niestety, ze względu na trudności związane z koncentracją i brakiem uzbrojenia tylko nieco ponad połowa wymienionych sił wzięła bezpośredni udział w walce”.

Leksykon militariów Powstania Warszawskiego, red. M. Komuda, Warszawa 2012, s. 12-14.

1. Na podstawie tekstu źródłowego oraz treści plansz z wystawy oceń, jakie czynniki przeważały za podjęciem decyzji o wybuchu Powstania Warszawskiego, a jakie za jego zaniechaniem?
2. Po zapoznaniu się z tekstem źródłowym oceń, które czynniki najmocniej wpłynęły na dalszy przebieg Powstania Warszawskiego: polityczne czy militarne?

Tekst źródłowy nr 2

„Trzeba pamiętać, że w czasie Powstania Warszawskiego miałem już dwadzieścia lat. Miałem inne podejście niż moi, z reguły młodszy, koledzy. Mój stosunek do Powstania był krytyczny. Raczej nie wierzyłem w to, żeby Powstanie się udało. I to była moja największa tragedia, jeżeli mogę tak powiedzieć. Uczestniczyć w akcji, podejrzewając, że ona musi zakończyć się klęską, a równocześnie mając świadomość, że muszę brać w tym udział. To jest coś wyjątkowo tragicznego. W związku z tym moje dyskusje z kolegami powodowały, że oni ciągle mówili: Oj, filozof, filozof! Stąd powstał mój pseudonim Filozof. Był nadany mi przez kolegów. (...) Najbardziej tragiczny dla kompanii „Grażyna” okazał się 15 sierpnia. Rozpoczął się ostrzał z miotacza min tzw. krowy, początkowo „Prudentialu” a potem rejonu Mazowieckiej. Myśmy nazywali te miotacze „krowy” albo „szafy”. „Szafy”, dlatego, że zawsze był taki charakterystyczny zgrzyt, gdy naciągali sprężyny. A „krowy”, dlatego, że wystrzał „krów”, z reguły było to sześć pocisków, przypominał troszeczkę ryk krowy. Pierwsze miny wzniciły pożar w kamienicy przy Mazowieckiej. Trzy dalsze pociski zapalające (fosfor!) wpadły na podwórze. Na dodatek jeden z nich trafił w zgromadzone przed wejściem do tylnej oficyny butelki z benzyną, których było ze trzydzieści. Chwilę wcześniej ogłoszono alarm i wszyscy wybiegli na podwórze. Jeden z plutonów, akurat trzeci pluton, w którym ja byłem, był już gotowy, ustawiony w szeregu. I chyba trzynaście osób z tego plutonu, stanęło w płomieniach. To było coś przerażającego. Do dzisiaj pamiętam i słyszę ryk bólu palących się ludzi... Rozszalało się piekło. Płonący fosfor i benzyna obróciły kilku żołnierzy z plutonu w żywe pochodnie. Widziałem dantejskie sceny. Wśród ogarniętych płomieniami był im.in. dowódca III plutonu pchor. „Kocio” (Bolesław Koucki). Jakimś cudem byłem nietknięty i rzuciłem się do gaszenia płonących kolegów. Pamiętam, że m.in. zająłem się pchor. „Kocio”. Po ugaszeniu na nim fosforu zobaczyłem, że miał oberwaną rękę i całkowicie spaloną skórę twarzy, ramion i górnej części tułowia. Pamiętam, że trzymałem jego głowę na kolanach. W pewnym momencie odzyskał przytomność, podniósł się na jednej ręce, zobaczył, że nie ma drugiej i że jest właściwie cały spalony i zemdłał. Wiem, że niedługo potem zmarł w strasznych męczarniach mimo przeniesienia do szpitala. Największe straty poniósł III pluton, w którym służyłem. Zmarłych pochowano na cmentarzu zgrupowania, na ulicy - o makabrycznej w tym kontekście nazwie - Dowcip”.

A. Danysz, Powstańcze relacje świadków. Wspomnienia medyka z Powstania Warszawskiego, http://www.sppw1944.org/index.html?http://www.sppw1944.org/powstanie/powstanie_historia.html (odczyt: 24 lipca 2021 r.).

Tekst źródłowy nr 3

„5 sierpnia kapitan „Niebora” dostał meldunek, że na Kaczej, tam gdzie jest oddział „Jerzyki” por. Michała Panasika „Szczęsnego”, był nieudany szturm i że są ranni na przedpolu. Potrzebna jest sanitariuszka, bądź sanitariuszki.

Wobec tego „Niebora” posłał nas dwie: moją koleżankę Zosię Grafczyńską „Zosię” i mnie. Było wczesne popołudnie. Zameldowałyśmy się dowódcy oddziału „Szczęsnemu”. Obok niego stał jego zastępca Jerzy Zabłocki „Igor”, który powiedział, że nie powinniśmy tam pójść. Ranni leżeli na przedpolu, na gołej ziemi, między placówką polską i niemiecką. W jego ocenie nie miałyśmy żadnej szansy na dojdzie do nich.

Por. „Szczęsny” uznał jednak, że skoro jesteśmy sanitariuszkami, naszym zadaniem jest ratowanie rannych. Wobec tego nam trzeba zostawić decyzję, czy my chcemy iść, czy nie.

Myśmy oczywiście chciały pójść.

To było jedno z moich trudniejszych przeżyć we wczesnym okresie Powstania. Pełzałyśmy po ziemi. Najpierw trochę nas ratowały od niemieckiego ostrzału leżące na ziemi sęgi drzewa. Naprzeciwko naszej placówki był dom, który zajmowali Niemcy. Potem już nie było nic, tylko trawa. Posuwałyśmy się na brzuchach, bardzo, bardzo wolno. A Niemcy cały czas do nas strzelali. Muszę przyznać, że ja naprawdę do dzisiaj nie wiem, jak to się stało, żeśmy obie ocalały.

Trwało to wszystko bardzo długo. Posuwałyśmy się w bardzo wolnym tempie.

Wydawało się nam, że jak będziemy pełzną tak wolno, to Niemcy nie zauważą naszego ruchu, że dojdą do wniosku, że już nas trafili, że dadzą nam spokój. Dziś wiem, że tak mi się chyba tylko wydawało, ale wtedy czułam co chwila, jak przez włosy przechodzi mi pocisk. Podróżowałyśmy na brzuchach do przodu i w pewnym momencie usłyszałyśmy dziewczęcy głos:

– Ciszej tam do cholery, nie ruszajcie się!

Było to dosyć nieoczekiwane. Okazuje się, że to ranna sanitariuszka, która tam także leżała koło naszych kolegów. Uznała widocznie, że my nie mamy szansy na dojdzie do nich. Przesunęłyśmy się jednak trochę do przodu, ale potem postanowiłyśmy, że poczekamy do zmroku. Zwłaszcza, że ten zmrok się już zaczynał. Poza tym myślałyśmy, i słusznie, że dowódca oddziału będzie się zastanawiał, co zrobić ze swoimi rannymi, którzy są na przedpolu, no i z nami, które też mogłyśmy być już ranne.

I rzeczywiście, jak zmrok zapadł, nasi rozpoczęli szturm. Zasłonili częściowo przedpole świecami dymnymi. Dzięki temu szturmowi myśmy ocalały i można było ściągnąć rannych, zaopatrzyć. Jedna osoba poszła do szpitala, a pozostałe zostały w oddziale.

Na marginesie muszę powiedzieć, że nikt nie chciał, żeby zabierać go do szpitala. Jeśli ktoś był ranny tak, że mógł się poruszać, chociaż z trudem, czy nie krwawił bardzo, krótko mówiąc, jeśli to ryzyko, że zostanie na linii nie było nadmierne, to każdy chciał zostać w oddziale. Nikt nie chciał rezygnować z walki. Było to bardzo charakterystyczne, bardzo to wcześnie zauważyłam wśród naszych kolegów, a także wśród rannych z innych oddziałów”.

H. Jędrzejewska-Dudzik, *Wspomnienia sanitariuszki batalionu AK „Miotła”*, http://www.sppw1944.org/index.html?http://www.sppw1944.org/powstanie/powstanie_historia.html (odczyt: 24 lipca 2021 r.).

1. Na podstawie relacji sanitariuszki AK (teksty źródłowe 2 i 3) ustal motywację, jaką kierowali się przystępując do Powstania oraz podczas niesienia pomocy kolegom i koleżankom.

Tekst źródłowy nr 4

„Zaczelśmy sami się dozbrajać, „organizując” broń ze zrzutów lub zdobytych samochodów niemieckich, wbrew ostremu nakazowi zdawania wszelkiej zdobycznej broni do magazynów ogólnych. I rzecz dziwna, rozgoryczenie do Głównego Dowództwa ustąpiło poczuciu odpowiedzialności za ten odcinek, poczuciu wielkiej dumy i nałożonego na nas obowiązku. Postawą swoją potrafilśmy zjednać sobie wielki szacunek wśród innych oddziałów żoliborskich. Z jaką dumą każdy z nas, poczynając od najmłodszych do najstarszych, nakładał swój hełm szturmowy (...).

W tej chwili ukazuje się obsługa Piata. Wyjaśniają, że okna domu tak są oświetlone łuną pożarów, że bali się wychylić, aby ich Niemcy nie spostrzegli. Następuje nerwowe odprężenie. Słyszemy warkot motoru – to czołg posuwa się dalej w kierunku Wisły. Myny mamy zawiedzione – jak psy gończe, którym się polowanie nie udało. Możemy wracać – zadanie zostało wykonane. Żyłka myśliwska jednak przeważa. Tyle trudu ma pójść na marne? Jedyna okazja, choć częściowa – do odegrania się na Szkopach – zaprzepaszczone? Idziemy krok w krok opłotkami. Warkot czołgu milknie – zatrzymał się.

(...) Z pozycji swojej obserwuję czołg i grupkę stojących i siedzących obok czołgu Szkopów. Nagle błysk i huk wystrzału. Gałęzie maskujące rzekomy czołg opadają – jest to niemieckie działo szturmowe na gąsienicach, kaliber 105 milimetrów. Strzał celny. Niemcy rzucają się plackiem na ziemię”.

Wspomnienia L. Lipińskiego [w:] *Miasto oddane*, wybór i opracowanie P. Rokicki, „Karta” 2001, nr 33, s. 35 i 38-39.

1. Na podstawie tekstu źródłowego wskaż czynniki, które najbardziej wpływały na motywację Powstańców do walki z okupantem.

Tekst źródłowy nr 5

„Dalsza walka jest bez najmniejszego celu, jest szaleństwem. Niemniej jednak politycznie zyskałoby bardzo wiele. Ponieważ jednak nie uzyskaliśmy pomocy tej, na jaką oczekiwaliśmy, trzeba więc ratować to, co mamy najdroższego, a tym jest biologiczna substancja Narodu. Jest to tym więcej ważne, że w Warszawie zgrupowała się cała elita kulturalna i naukowa społeczeństwa. Warszawa według zapewnień generała von dem Bacha będzie terenem walk pomiędzy Sowiecami a Niemcami, będzie do reszty spalona, niewiele z niej uda się uratować. Trzeba więc dążyć do uratowania przynajmniej ludzi. Wicepremier jest za tym, aby walka była zakończona”.

Ludność cywilna w Powstaniu Warszawskim, oprac. Marek Getter, Andrzej Janowski, t. 2, *Archiwalia*, Warszawa 1974, s. 511 [za:] Norman Davies, *Powstanie '44*, Kraków 2004, s. 550.

1. Na podstawie tekstu źródłowego odpowiedz, dlaczego wicepremier, delegat rządu RP na kraj „Sobol” chciał ewakuować ludność cywilną z oblężonego miasta?
2. Czym miała być „biologiczna substancja Narodu”? Dlaczego była tak ważna?
3. Zastanów się, dlaczego akcja zniszczenia Warszawy została zaplanowana na tak wielką skalę?

WYBRANA BIBLIOGRAFIA

- Bartoszewski Władysław, *1859 Dni Warszawy*, Kraków 2008.
- Bartoszewski Władysław, *Dni walczącej stolicy. Kronika powstania warszawskiego*, Warszawa 2008.
- Bieniecki Kajetan, *Lotnicze wsparcie Armii Krajowej*, Kraków 1994.
- Borkiewicz Adam, *Powstanie Warszawskie 1944. Zarys działań natury wojskowej*, Warszawa 1964.
- Bór-Komorowski Tadeusz, *Powstanie Warszawskie*, Warszawa 1994.
- Ciechanowski Jan M., *Na tropach tragedii. Powstanie Warszawskie 1944. Wybór dokumentów wraz z komentarzami*, Warszawa 1992.
- Ciechanowski Jan M., *Powstanie Warszawskie. Zarys podłoża politycznego i dyplomatycznego*, Pułtusk-Warszawa 2009.
- Davies Norman, *Powstanie '44*, Kraków 2006.
- Duchowski Tymoteusz, *Powłkiewicz Juliusz, Kanały. Trasy łączności specjalnej (kanałowej) Powstania Warszawskiego*, Warszawa 2003.
- Gdański Jarosław, *Zapomniani żołnierze Hitlera*, Warszawa 2005.
- Getter Marek, *Straty ludzkie i materialne w powstaniu warszawskim*, „Biuletyn IPN” 2004, nr 8-9, s. 62-74.
- Grabowski Waldemar, *Raport. Straty ludzkie poniesione przez Polskę w latach 1939-1945*, [w:] *Polska 1939-1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. T. Szarota i W. Materski, Warszawa 2009.
- Hanson Joanna, *Nadludzkiej poddani próbie. Ludność cywilna Warszawy w powstaniu 1944 r.*, Warszawa 2004.
- Iwanow Nikoła, *Powstanie warszawskie widziane z Moskwy*, Kraków 2010.
- Kirchmayer Jerzy, *Powstanie Warszawskie*, Warszawa 1984.
- Komorowski Krzysztof, *Armia Krajowa. Szkice z dziejów Sił Zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego*, Warszawa 2001.
- Komorowski Krzysztof, *Bitwa o Warszawę'44. Militarne aspekty Powstania Warszawskiego*, Warszawa 2004.
- Komorowski „Bór” Tadeusz, *Armia Podziemna*, Warszawa 1994.
- Koszada Jerzy, *„Grupa Kampinos”. Partyzanckie zgrupowanie Armii Krajowej walczącej w Powstaniu Warszawskim*, Warszawa 2007.
- Krajewski Kazimierz, Łabuszewski Tomasz, *Powstanie Warszawskie. Fakty i mity*, Warszawa 2006.

WYBRANA BIBLIOGRAFIA

Kunert Andrzej Krzysztof, *Bezpowrotne polskie straty osobowe w Powstaniu Warszawskim*, [w:] *Polska 1939-1945. Straty osobowe i ofiary represji pod dwiema okupacjami*, red. T. Szarota i W. Materski, Warszawa 2009.

Kunert Andrzej Krzysztof, *Kronika powstania warszawskiego*, Warszawa 2004.

Leksykon militariów Powstania Warszawskiego, red. M. Komuda, Warszawa 2012.

Lisiewicz P. M., *Plan „Burza”. Wysięk zbrojny Armii Krajowej 1944-1945*, Warszawa 1986.

Lukas Richard C., *Zapomniany holokaust. Polacy pod okupacją niemiecką 1939–1944*, Poznań 2012.

Łubieński Tomasz, *Ani tryumf, ani zgon... Szkice o Powstaniu Warszawskim*, Warszawa 2009.

Margules Józef, *Przyczółki warszawskie. Analiza i ocena działań 1 AWP w rejonie Warszawy we wrześniu 1944 r.*, Warszawa 1962.

Mieszkowski Łukasz, *Tajemnicza rana. Mit czołgu-pułapki w powstaniu warszawskim*, Warszawa 2014.

Moller Pieter, *The Warsaw Airlift, a Triumph of South African Bravery*, „*Military History Journal*” czerwiec 2004, nr 13 (1).

Motyl Maja, *Rutkowski Stanisław, Powstanie Warszawskie – rejestr miejsc i faktów zbrodni*, Warszawa 1994.

Nowak Szymon, *Warszawa 1944. Alternatywna historia Powstania Warszawskiego*, Warszawa 2014.

Nowak Szymon, *Dworzec Gdański 1944*, Warszawa 2019.

Nowak Szymon, *Ostatni szturm. Ze Starówki do Śródmieścia 1944*, Gdańsk 2012.

Nowak Szymon, *Powstanie Warszawskie: Powstanie w Puszczy Kampinoskiej, „Polska Walcząca”*, Warszawa 2018, t. 53.

Nowak Szymon, *Powstanie Warszawskie. Powstanie we wrześniu, „Polska Walcząca”*, Warszawa 2018, t. 52.

Nowak Szymon, *Przyczółek czerniakowski 1944*, Zabrze 2011.

Nowak Szymon, *Puszcza Kampinoska – Jaktorów 1944*, Warszawa 2011.

Nowak-Jeziorański Jan, *Kurier z Warszawy*, Kraków 1997.

Oddziały Powstania Warszawskiego, red. R. Celejewski in., Warszawa 1988.

Orpen Neil, *Lotnicy '44. Na pomoc Warszawie*, Warszawa 2006.

WYBRANA BIBLIOGRAFIA

Pamiętniki żołnierzy baonu Zośka. Powstanie Warszawskie, red. T. Sumiński, Warszawa 1986.

Powstanie Warszawskie 1944. Wybór dokumentów, t. 1-6, red. P. Matusak, Warszawa 1997-2004.

Przed Powstaniem. „Biuletyn informacyjny AK” lipiec 2019, nr 05 (349).

Przygoński Antoni, *Stalin i Powstanie Warszawskie*, Warszawa 1994.

Richie Alexandra, *Warszawa 1944. Tragiczne powstanie*, Warszawa 2014.

Sawicki Tadeusz, *Rozkaz zdławić powstanie. Niemcy i ich sojusznicy w walce z powstaniem warszawskim*, Warszawa 2010.

Sowa Andrzej Leon, *Kto wydał wyrok na miasto. Plany operacyjne ZWZ-AK (1940–1944) i sposoby ich realizacji*, Kraków 2016.

Śliwowski Piotr C., *Lotnicze wsparcie Powstania Warszawskiego*. „Biuletyn IPN” sierpień/wrzesień 2009, nr 8–9 (103–104).

Ukielski Paweł, *Spór o Powstanie Warszawskie*. „Biuletyn IPN” sierpień-wrzesień 2009, nr 8–9 (103–104).

Walker Jonathan, *Polska osamotniona. Dlaczego Wielka Brytania zdradziła swojego najwierniejszego sojusznika*, Kraków 2010.

Strony internetowe:

<https://www.1944.pl/archiwum-historii-mowionej.html>

<https://historia.org.pl/2015/07/04/powstanie-warszawskie-w-niemieckim-objektywie-foto/>

<https://www.polskieradio.pl/313,Powstanie-Warszawskie-nowe>

<http://www.sppw1944.org>

<http://www.sww.w.szu.pl>

POLECAMY

Do pobrania z Internetu: przystanekhistoria.pl

- <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/akcja-burza/#1939-1945-II-wojna-%C5%9Bwiatowa>;
- <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/armia-krajowa/#1939-1945-II-wojna-%C5%9Bwiatowa>;
- <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/polskie-panstwo-podziem/#1939-1945-II-wojna-%C5%9Bwiatowa>;
- <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/zbrodnie-niemieckie/#1939-1945-II-wojna-%C5%9Bwiatowa>.

Wystawy:

- <https://edukacja.ipn.gov.pl/edu/wystawy/wystawy-elementarne/81987,PowstanieWarszawskie-1944-Bitwa-o-Polske-PLEN.html>.
- <https://edukacja.ipn.gov.pl/edu/wystawy/ii-wojna-swiatowa/polskie-panstwowpodziem/81345,Powstanie-Warszawskie.html>.

Warto odwiedzić:

- Muzeum Powstania Warszawskiego: <https://www.1944.pl/>.

Portale internetowe:

- <https://ipn.gov.pl/pl/aktualnosci/41192,Powstanie-Warszawskie-boj-o-wolna-Polske.htm>.
- <https://dzieje.pl/aktualnosci/kalendarium-powstania-warszawskiego>.
- http://www.sppw1944.org/powstanie/powstanie_historia.html. <http://www.warsawuprising.com/>.

KONTAKT

Biuro Edukacji Narodowej IPN

ul. Janusza Kurtyki 1, 02-676 Warszawa,
tel. (22) 581 88 70,
e-mail: Monika.Swierszcz@ipn.gov.pl

Wypożyczenie wystaw: tel. (22) 581 86 74,

e-mail: sergiusz.kazimierzczuk@ipn.gov.pl

Przystanek Historia – Centrum Edukacyjne IPN

im. Janusza Kurtyki w Warszawie

ul. Marszałkowska 21/25, tel. (22) 576 30 04,
e-mail: tomasz.morawski@ipn.gov.pl

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

1920 1940 2020